T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HELENİSTİK ÇAĞ'DAN ROMA İMPARATORLUK ÇAĞI'NIN SONUNA KADAR İYONYA BÖLGESİNDEKİ BAYRAM VE ŞÖLENLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE NİTELİKLERİ

Meltem KARAYEL

Danışman
Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU

İZMİR-2016

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Helenistik Çağ'dan Roma İmparatorluk Çağı'nın Sonuna Kadar İyonya Bölgesindeki Bayram ve Şölenlerin Yapısal Özellikleri ve Nitelikleri" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
…/…/…
Adı Soyadı
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Helenistik Çağ'dan Roma İmparatorluk Çağı'nın Sonuna Kadar İyonya Bölgesindeki Bayram ve Şölenlerin Yapısal Özellikleri ve Nitelikleri

Meltem KARAYEL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Bu tez çalışması İyonya bölgesinde kutlanan bayram ve şölenlerin derlenmesini amaçlamaktadır. Öncelikle Antik Yunan dünyasındaki bayram ve şölen anlayışını yansıtmak açısından festivaller mistik öğeler barındıranlar ve oyunlar olmak üzere ayrılarak incelenmiştir. Daha sonra İyonya bölgesi coğrafi ve tarihi gelişim açısından açıklanmış ve bölgede ki Yunan dünyası ile ortak mirasın bir göstergesi olan festivaller ele alınmıştır. Son olarak da İyonya bölgesinde kutlandığı bilinen bayram ve şölenler kutlandıkları kent ya da kutsal alanlara göre ayrılarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yunan, İyonya, Din, Bayram, Şölen, Festival.

ABSTRACT

Master's Thesis

Structure and Kinds of the Festivals and Celebrations in Ionia From the Hellenistic Period to the End of the Roman Empire

Meltem KARAYEL

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

This thesis aims to compile the celebrations and festivals celebrated in Ionia. Primarily, festivals divided by containing mystic items and games with regard to representing festivals and celebrations in the ancient Greek World were examined. Then the Ionian region explained with regard to geographic and historical develpoment and festivals which are common heritage with Greek World in the region discussed. Finally, festivals and celebrations divided by cities and sanctuaries which are celebrating in Ionia region were examined.

Keywords: Hellenic, İonia, Religion, Celebration, Festival.

HELENİSTİK ÇAĞ'DAN ROMA İMPARATORLUK ÇAĞI'NIN SONUNA KADAR İYONYA BÖLGESİNDEKİ BAYRAM VE ŞÖLENLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE NİTELİKLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR viii
EKLER LİSTESİ ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTİK YUNAN DÜNYASINDA FESTİVALLER

1.1. DİNİ FESTİVALLER 9
1.1.1. Eleusis Misterleri 9
1.1.2. Kentsel Dionysia 12
1.2. OYUNLAR 15
1.2.1. Olympia Oyunları 15
1.2.2. Pythia Oyunları 17
1.2.3. Isthmia Oyunları 18
1.2.4. Nemea Oyunları 18
1.2.5. Panathenaia Festivali 19

İKİNCİ BÖLÜM
İYONYA'DA KUTLANAN FESTİVALLER

2.1. ANTİK YUNAN VE İYONYA'DA ORTAK OLARAK KUTLANAN FESTİVALLER 22

2.1.1. Apaturia Festivali 25

2.1.2. Lenaia Festivali 25

2.1.3. Anthesteria Festivali 26

2.1.4. Thesmophoria Festivali 28

2.2. İYONYA'DA KUTLANAN FESTİVALLER 29

2.2.1. Ephesos Kenti ve Artemis Tapınağı 29

2.2.1.1. Ortygia Kutsal Alanı 31

2.2.2. Miletos Kenti ve Didyma Apollon Tapınağı 33

2.2.3. Priene Kenti ve Poseidon Helikonios Tapınağı 38

2.2.4. Menderes Magnesia'sı ve Artemis Leukophryene Tapınağı 39

2.2.4.1. Zeus Tapınağı 42

2.2.5. Kolophon Kenti ve Klaros Apollon Tapınağı 43

2.2.6. Erythrai Kenti ve Aleksander Kutsal Alanı 44

2.2.7. Smyrna Kenti ve Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı 45

SONUÇ 47

KAYNAKÇA 51

KISALTMALAR

bkz. Bakınız

s. Sayfa No

ss. Sayfadan Sayfaya

EKLER LİSTESİ

EK 1: Tablolar ek s. 1
EK 2: Şekiller ek s. 2

GİRİŞ

Günümüzde Türk Dil Kurumu'na göre tanımları: Bayram; 1. milli veya dini bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler. 2. özel olarak kutlanan gün. 3. sevinç, neşe. Şölen; 1. ziyafet. 2. belli bir amaçla düzenlenen eğlence. 3. sanat gösterisi. 4. din töreni niteliğinde yemek toplantısı şeklinde yapılan bayram ve şölen, antik dönemden beri bu anlamlarını korumuşlardır. Antik dönemde iki öğe festival kavramı içinde birleşmiştir. Bu bakımdan festivali en geniş anlamıyla dini kutlama olarak tanımlayabiliriz.[1]

Festivallerin gerçekleşme amacı tanrıları onurlandırmaktır. Çok tanrılı dini inanca sahip antik Yunan toplumunda onuruna kurban sunmak, yarışma ve oyunlar düzenlemek tanrıları memnun etmenin yollarından biridir. Festival için kullanılan Yunanca kelime *heorte*'dir. Kullanılan bir diğer terim ise asıl anlamı toplantı olan *panegyris*'tir ve Olympia gibi, daha geniş kapsamlı, festivallerin karşılığıdır.[2] Bir festivali meydana getiren öğeler ise; tören alayı, kurban töreni, şölen ve yarışmalardır. Festivaller genellikle tören alayının geçidi ile başlar. Tören alayında yer alan belli başlı öğeler ise; en başta onurlandırılan tanrının ya da tanrıçanın tasviri ardından kurban edilecek hayvanlar, sunular, rahip ya da rahibeler, antik toplumda on beş ve yirmi yaş arası askerlik eğitimini tamamlamış gençlerden oluşan, ephebeler ve diğer katılımcılardır. Tören alayı genellikle kentten belirlenen bir yol boyunca, bazı ritüeller için belirli noktalarda durarak, tanrının tapınağına ya da kutsal alanına doğru ilerler.[3] Genellikle tapınak ya da kutsal alana ulaşıldığında kurban töreni gerçekleşir. Kurban töreni ise bir festivalin en kutsal anı ve doruk noktasıdır. Genellikle onurlandırılan tanrının ya da tanrıçanın kutsal kabul edilen hayvanı kurban olarak sunulur. Kurban töreni ardından etler katılımcılar arasında paylaştırılarak bir şölen ve ziyafet verilir. Örneğin Kentsel Dionysia şenlikliğinin kutlanmasında kurban edilen etler litrelerce su katılmış şarap ile temizlenerek

[1] **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1988.
[2] Nigel Wilson (Ed.), **Encyclopedia of Ancient Greece**, Routledge, New York, 2010, s. 296. Ayrıca bkz. Paul Cartladge, "The Greek Religious Festivals", **Greek Religion and Society**, (Ed. P. E. Easterling ve J. V. Muir), Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 100. Yunanca yazımı ve anlamı için bkz. *έορτη*: dini festival. *πανήγυρις*: festival, olağan toplantı. E. A. Sophocles, **Greek Lexicon of the Roman Period and Byzantine Periods**, Charles Scribner's Sons, New York, 1990, s. 489 ve 836.
[3] Guy Maclean Rogers, **The Sacred Identity of Ephesus**, Routledge, London ve New York, 1991, s. 80.

katılımcılar arasında paylaştırılırdı.[4] Panathenaia festivalinde ise kurban etlerinin dağıtımı Kerameikos'da ki kurban töreninin ardından tören alayına katılan demos üyeleri arasında yapılırdı.[5] Festivallerde spor, müzik, drama gibi alanlarda yapılan yarışmalar da yer alır ancak her festivalin ayrılmaz bir parçası değildir. Örneğin tanrıça Demeter onuruna düzenlenen Eleusis Mister kutlamalarında yarışmalar yer almaz. Bunun yanında tanrı Apollon onuruna düzenlenen şenliklerde müzik yarışmları ve Dionysos onuruna düzenlenen şenliklerde de drama yarışmaları ön plana çıkmaktadır. Bazı festivallerin merkezinde spor ya da müzik gibi çeşitli alanlarda yapılan yarışmalar yer alır ve tür festivaller *oyun* olarak adlandırılır.[6] Bu oyunlar sunulan ödüle göre genellikle iki kategoriye ayrılır; para ödülü sunan oyunlar (*agones thematikoi*) ve kazanları onurlandırmak için taç ödülü sunan oyunlar ki bunlar çoğunlukla kutsal ve taç ödüllü oyunlar (*agones hieroi kai stephaneitai*) olarak adlandırılır.[7] Bu bakımdan antik Yunan dünyasında tüm Hellenleri kapsamasından dolayı *Panhellenik* olarak tanımlanan dört büyük kutsal ve taç ödüllü oyun bulunmaktadır. Tanrı Zeus onuruna düzenlenen *Olympia* oyunlarında zeytin dalından bir taç, tanrı Apollon onuruna Delphi kentinde düzenlenen *Pythia* oyunlarında defneyapraklarından bir taç, Poseidon onuruna düzenlenen *Isthmia* oyunlarında çam yapraklarından ve yine Zeus onuruna düzenlenen *Nemea* oyunlarında da kereviz yapraklarından taç sunulurdu. Atina kentinin koruyucu tanrıçası Athena adına düzenlenen *Panathenaia* festivalinde ise yarışmaları kazananlara amphoralarda zeytinyağı sunulurdu. Ayrıca festivalde phrrhikhe (zırhlı dans) yarışında ödül olarak bir öküz ve yüz drachma para ödülü sunulurdu.[8] Bundan dolayı bu oyunlar para ödüllü olarak kabul edilir.

Festivallerin çoğu tarımsal döngüde ki dönemleri yansıtır. Örneğin çeşitli Dionysos ritüelleri kış sonu bahar başlangıcında doğanın canlanmasına dayanır. Aynı şekilde kadınlarla sınırlı bir tören olan Thesmophoria şenliklerinde ekinlerin

[4] Cartledge, s. 120.
[5] Louise Bruit Zaidman ve Pauline Schmitt, **Religious in the Ancient Greek City**, çev. Paul Cartledge, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 107.
[6] Yarışma için kullanılan Yunanca kelime *agon*'dur. Yunanca yazımı ve anlamı için bkz. (ἀγών: yarışma, mücadele.) G. W. H. Lampe (Ed.), **A Patristic Greek Lexicon**, Clarendon Press, Oxford, 1961, s. 25.
[7] Zahra Newby, **Greek Athletics in the Roman World**, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 247.
[8] Zaidman ve Schmitt, s. 108.

büyümesi ve bereketli bir hasat için Demeter ve Persephone/kore onuruna bazı ritüeller düzenlenir.[9]

Festivaller ay isimlerine de kaynaklık eder. Atina takviminde ki ay isimleri adını o ayda kutlanan festivallerden alır. Örneğin Thargelion (Mayıs-Haziran) ayında Thargelia festivalinin düzenlenmesi ya da Skirophorion (Haziran-Temmuz) ayında Skirophoria festivalinin düzenlenmesi gibi.[10] Bu özellik İon kentlerinde de görülmektedir. Anthesterion ayı hem Atina hem de İon kentlerinde Anthesteria festivalinin kutlandığı aydır.

Festivaller genellikle yıllık olarak düzenlenir. Ancak bölgesel büyüklükte ki festivaller dört yılda bir düzenlenir. Bunun dışında iki yılda bir düzenlenen festivaller de bulunmaktadır. Festivallerin süresi de çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Eleusis Mister kutlamaları dokuz gün sürerken klasik dönemde Olympia oyunları ise beş gün sürmektedir. Festivallerin periyotları ve kutlanma süreleri çeşitlilik göstermektedir.

Festivallerin kökeni genellikle mitolojik bir öyküye dayanır ve festivallerde bu öykü ile ilgili ritüeller yer alır. Tanrıça Demeter onuruna kutlanan Eleusis şenlikleri, tanrıça ve kızı Persephone'nin kaçırılış öyküsüne dayanır. Bundan dolayı Eleusis gizemlerinin kutlandığı dönemde, külte girecek adaylar Demeter'in yasını yaşarlar ve oruç döneminde *kykeon* denilen özel bir karışım içerler.[11] Tanrı Dionysos onuruna kutlanan Kentsel Dionysia şenliklerinde ise tanrının Eleutherai'den Atina kentine gelişini canlandıran bir tören yapılır. Tanrı tasviri tören alayı eşliğinde Eleutherai yolu üzerinde ki kutsal alandan Atina kentine taşınır.[12]

Festivaller farklı kategorilere ayrılarak incelenebilir. Bu konudaki önemli çalışmalardan kabul edilen H.W. Parke, *Festivals of the Athenians* eserinde Atina takvimini temel alarak, festivalleri kutlandıkları aylara göre ayırarak inceler.[13] Diğer önemli bir çalışma olan Simon Erika, *Festivals of Attica* isimli eserinde ise Attica bölgesi festivallerini onuruna kutlandıkları tanrılara göre ayırarak inceler.[14] Bunun dışında festivaller büyüklüklerine göre; yerel ya da bölgesel olarak, içerdikleri ritüellere göre; hasat festivalleri ve bereket festivalleri olarak, kutlandıkları kült

[9] Wilson, s. 296.
[10] Bkz. H. W. Parke, **Festivals of the Athenians**, Cornell University Press, New York, 1986.
[11] Parke, s. 69.
[12] Arthur Pickard-Cambridge, **The Dramatic Festivals of Athens**, Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 60.
[13] Parke.
[14] Simon Erika, **Festivals of Attica**, The University of Wisconsin Press, 1983.

alanlarına göre ya da bazı festivallerin yalnızca kadınların katılımıyla gerçekleşmesinden dolayı katılımcılara göre de ayrılarak incelenebilir.[15] Ephesus kentinde düzenlene Balbillea festivali daha yerel düzeyde bir kutlamadır ancak Olympia festivali tüm Helenleri kapsamasından dolayı Panhellenik özelliğe sahip olup bölgesel bir özellik sergilemektedir. Yunan koloni kentleri de bu festivallere temsilci göndererek "Helen olma" bilincini paylaşırlar. Yunan dünyasında yaygın olarak kutlanan Thesmophoria ve Roma'da ki Bona Dea gibi bazı festivaller ise yalnızca kadınların katıldığı festivallerdir.[16]

Antik Yunan dünyasında kentlerin üstlendiği görevler arasında; tanrılara kurban sunma ve onurlarına festival düzenleme bulunur. Kurban ve festival törenleri rahiplerin görevi olsa da organizasyon ile memurlar ilgilenirdi. Daha önemli festivaller için ise özel komisyon oluşturulurdu.[17] Bundan dolayı festivallerin düzenlenmesi kent devletinin ya da görevlendirilen memurların sorumluluğundadır. Atina'da Eleusis misterleri, Lenaia ve Panathenaia festivalleri, kente ait kurban törenlerinin düzenlenmesi ve dini yasakların ilan edilmesi Archon Basileus'un sorumluluğundadır.[18] Büyük dini festivallerin organizasyonundan diğer memurlar ve ilgili rahiplerin de katkılarıyla demos'lar sorumludur. Ayrıca demos'lar gelir ve giderleri denetleyerek dini harcamaları da kontrol ederler.[19] Bazı festivallerde kentin önde gelen zengin vatandaşları, mali giderleri karşılamak üzere atanırdı. Örneğin Kentsel Dionysos şenliklerinde yarışacak oyunlarda yer alacak koro üyelerinin seçimi, eğitimi ve kıyafet masraflarını karşılamak üzere atanan koro başı olarak adlandırabileceğimiz *choregos* gibi görevliler yer alır.[20] Stratonicea'da (Muğla) düzenlenen bir festivalde tanrıça Hecate adına ilahiler söyleyen koroda yer alacak olan otuz genci seçmek ve eğitmek ise *paedonomi*'nin görevidir.[21] Aristoteles ise Atina meclisin sorumlu olduğu görevleri belirtirken Panathenaia bayramında

[15] John W. Iddeng, *"*What is a Graeco-Roman Festival*"*, **Greek and Roman Festivals; content, meaning and practice**, (Ed. J. Rasmus Brandt and John W. Iddeng) , Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 12.
[16] Iddeng, s. 19.
[17] A.H. M. Jones, **The Greek City from Alexander to Justinian**, Clarendon Press, Oxford, 1979, s. 229.
[18] Zaidman ve Schmitt, s. 194.
[19] Zaidman ve Schmitt, s. 47.
[20] Parke, s. 132.
[21] Jones, s. 229.

verilecek yarış ödüllerinin hazırlanmasından da sorumlu olduğunu belirtir.[22] Bayram ve şölenlerde ki kurban törenleri ile ilgili olarak ise yıllık kurban komiserliğinin seçildiğini ve bunların görevleri arasında Panathenaia bayramından başka dört yılda bir gelen bütün bayramlarda ki kurbanları hazırlamak olduğunu belirtir.[23] Klasik dönem Atina'da festivallerin giderleri, kurban ve tapınak inşaasının giderleri gibi tapınağın kendi mülkünün gelirinden ya da çeşitli vergilerden oluşan kent devletinin genel gelirlerinden karşılanır.[24]

Anlaşılacağı gibi bayram ve şölen organizasyonları kent devletinin sorumluluğunda olup genellikle kent meclisi tarafından belirlenen memurlarca yürütülmektedir.

Helenistik dönemden Roma İmparatorluk çağına kadar İyonya bölgesindeki bayram ve şölenlerin genel yapısı ve özelliklerine baktığımızda; antik Yunan dünyasındaki bayram ve şölen anlayışı doğrultusunda tören alayı, kurban töreni, şölen ve çeşitli yarışmaları kapsar. Helenistik dönem Helenistik kralların çeşitli şekillerde onurlandırıldığı görülür. Genelde Helenistik kralların heykelleri bir tanrının tapınağına dikilir böylece ortak bir tapınağı paylaşırlar. Diğer bir onurlandırma şekli de kral onuruna ayrı bir tapınak inşa edilmesidir.[25] Bu şekilde Helenistik dönemde İyon kentlerinin geleneksel tanrı ya da tanrıça onuruna kutladıkları bayram ve şölenlerden başka, Helenistik krallar onuruna kültler kurarak kutlamalar düzenledikleri bilinmektedir. Küçük Asya kentlerinde Aleksander, Seleukos, Antigonos, Ptolemy gibi krallar ve onların halefleri Helenistik ve Roma dönemi boyunca onurlarına kurulan kültlerden yararlanmışlardır.[26] Örneğin İyonya Birliği'nin Pergamon kralı II. Eumenes'i onurlandırmak için karar aldığı bilinmektedir. Buna göre krala (II. Eumenes) altından bir taç sunulacaktır, onuruna altından bir heykel dikilecek ve oyunlar düzenlenecektir.[27] Büyük İskender'in ölümün ardından, komutanları arasında yaşanan mücadelede Batı Anadolu

[22] Aristoteles, **Atinalılar'ın Devleti**, çev. Suad Yakup Baydar, İstanbul, 1998, s. 49.
[23] Aristoteles, 54.
[24] Jon D. Mikalson, "Continuity and Change in the Hellenistic Period", **The Cambridge Companion to the Hellenistic World**, (Ed. Glenn R. Bugh), Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 216.
[25] Angelos Chaniotis, "The Divinity of Hellenistic Rulers", **A Companion of the Hellenistic World**, (Ed. Andrew Erskine), Blackwell Publishing, 2005, s. 439.
[26] Mikalson, s. 214. (Mikalson burada krallar ve haleflerinin kahramanlık kültü etrafında değil tanrı gibi onurlandırıldıklarından bahseder.)
[27] Roger S. Bagnall ve Peter Derow (Ed.), **The Hellenistic Period Historical Sources in Translation**, Blackwell Publishing, 2. Baskı, 2004, RC 52 (OGIS 763).

bölgesinde Antiogonos ve Lysimachus üstünlük kurmaya çalışmıştur. Priene, Antiogonos'un oğlu Demetrius ile Lysimachus arasında ki mücadelede Lysimachus'u desteklemiş ve onurlandırmıştır. Kentte bulunan yazıtta; agoraya Lysimachus'un bronz bir heykelinin dikileceği ve bir altar inşa edileceği belirtilerek, her yıl Lysimachus onuruna kurban töreni, tören alayı ve ziyafet düzenleneceği ilan edilir.[28] Bir kral ya da bir aile üyesi onuruna hayattayken kült kurulursa, törenler genellikle doğum gününde düzenlenir aynı şekilde bir tanrının doğum gününün, büyük festivalinin olduğu gün olması gibi.[29] Klazomenai'de bulunan bir yazıt İyonya Birliği'nin, Helenistik Krallıklardan Kommagene Kralı I. Antiokhos'un doğum günü için yapılacak kutlama hakkında bilgi sağlar. Birliğin aldığı karara göre; ayın dördünde, yani I. Antiochus'un doğum gününde bir kutlama yapılacağı ve bu kutlamanın Aleksander (Büyük İskender) onuruna yapılan kutlamada yer alan kadar katılımcı sağlanacağı belirtilir. I. Antiochus onuruna yapılacak festivalde kurbanlar; tüm tanrı ve tanrıçalara, kral Antiochus'a, Antiochus'a (I.Antiochus'un oğlu) ve kraliçe Stratonike'ye sunulacaktır diye belirtilmektedir. Ayrıca kralı onurlandırma adına vatandaşlar, çelenk giyecek, rahip ve rahibeler tapınakları açarak tütsüler yakacak ve onurlandırılanlar için dua edecektir.[30]Toplumun kralları onurlandırılmasına karşılık, kralların da mali destektek verdikleri görülür. Örneğin Aleksander'in Dodona'daki Zeus kehanet ocağını, Seleukos'un Didyma Apollon kehanet ocağını ve Ptolemies'in Samothrace'deki misterleri desteklemek ve yeniden canlandırmak için büyük servetler adamışlardır. Bununla beraber krallar, Ege çevresinde ki düzinelerce kentin geleneksel Yunan tanrıları için kurmuş oldukları ya da yeni kurdukları festivallerine, oyunlarına, kurbanlarına ve ziyafetlerine büyük miktarda paralarla destek vermişlerdir.[31]

Roma döneminde de Roma imparatorları, Helenistik krallar gibi tanrısallaştırılmış, onurlarına kültler kurumuş, tapınaklar inşa edilmiş ve festivaller düzenlenmeiştir. Özellikle imparatorluk kültünün yayılmasıyla imparatorlar kentin geleneksel tanrısı ile özdeşleştirilmiş ya da kendi onurlarına kurulan kültler etrafında onurlandırılmışlardır. Roma döneminde yaygın olarak, imparatorları onurlandırmak

[28] Bagnall ve Derow (Ed.), Priene 14 (OGIS 11) ve RC 6 (OGIS 12; Priene 15).
[29] Chaniotis, s. 438.
[30] Bagnall ve Derow (Ed.), Erythrai 504 (OGIS 222).
[31] Mikalson, s. 216.

için, imparatorların isimleri diğer tanrı ya da imparator festivallerine eklenmiştir; Thebes'de ki Kommodeia Dionysia Herakleia, Ephesos'da ki Artemisia Kommedeia ve Hadrianeia Kommodeia, Smyrna'da ki Kommedeia Hadrianeia Olympia, Pergamon'da ki Olympia Asklepeia Kommodeia, Miletos'da ki Didymaia Kommodeia, Tyre'de ki Herakleia Kommodeia gibi.[32] Ayrıca yalnızca imparatorların onurlandırıldığı kutlamalarda mevcuttur. Örneğin İmparator Hadrianus'un Yunan oyunlarına ve Yunan toplumuna olan ilgisinin sonucu Ephesos kentinde Hadrianea festivali düzenlemiştir. Bu festivalde ki yarışma türleri spor ve müzik alanındadır.[33] Onuruna kült kurulanları doğum gününde onurlandırma geleneği Roma döneminde de devam etmiştir. Örneğin Roma döneminde Ephesos kentinde imparator Antonious Pius'un doğum günü onuruna her yıl beş gün süren bir kutlama düzenlenmiştir. Bu kutlamada bazı gösteriler yer alır ve kurban kesmeleri için vatandaşlara para dağıtılırdı.[34] Roma döneminde yapılan kutlama ve şölenler evergetizmin de bir göstergesidir. Kentte ki zengin kimseler, halk meclisi ve imparatordan aldıkları onay ile masraflarını karşıladıkları kutlama ve şölenler düzenleyebilirlerdi. Örneğin; Eski bir tarihe dayanmamasına rağmen Ephesos'da ki önemli festivallerden biri de Balbillea ya da Barbillea'dır. Festival Ephesos'lu bir vatandaş ve bağışçı olan Balbillus tarafından düzenlenmiştir. İmparator Vespasian döneminde kendisine kentteki kutsal oyunları idare etmesine izin verilmiştir.[35] Festivalde ki oyunlar hakkında fazla bilgi bulunmasa da spor yarışmalarını içerdiği düşünülmektedir. [36]

Bayram ve şölenler hakkında antik kaynaklardan bilgi edinebiliriz. Bunlardan başka vazo ya da kap üzerinde ki figür ve tasvirlerin bulunduğu arkeolojik veriler, sikkeler üzerinde ki figürler ve yazıtlar da bayram ve şölenler için kaynak sağlamaktadır.

Genel bir tanımı yapılan bayram ve şölen kavramlarının antik Yunan toplumu açısından yerini anlamak için ilk bölüm mistik öğeler barındıran Eleusis misterleri ve Dionysos onuruna kutlanan Kentsel Dionysia şenliği ile dört büyük kutsal oyun

[32] Barbara Burrell, **Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors**, Brill, 2004, s. 337. Ayrıca bkz. S.R.F Price, **Rituals and Power**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 103.
[33] Irene Ringwood Arnold, "Festivals of Ephesus" **American Journal of Archeology**, Cilt: 76, No: 1, Ocak, 1972, s. 19.
[34] Price, s. 106.
[35] Arnold, s. 18.
[36] Arnold, s. 19.

kabul edilen Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea oyunları ve Pantahenaia şenliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde İyonya bölgesinin coğrafi sınırları belirtilerek kısaca tarihi gelişimine değinildikten sonra, ortak bir mirasa sahip olan Yunan ve İyon toplumlarının kutladığı Apaturia, Leneae, Anthesteria festivalleri ve yalnızca kadın katılımcılar ile kutlanan Thesmophoria festivali ele alınmıştır. Bu bölümde Yunan dünyasını en iyi biçimde yansıtan ve en çok kaynağın bulunduğu Atina kenti temel alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise İyonya bölgesindeki kentler ve kutsal alanlara göre bir ayrım yapılarak kutlanan bayram ve şölenler incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTİK YUNAN DÜNYASINDA FESTİVALLER

1.1. DİNİ FESTİVALLER

1.1.1. Eleusis Misterleri

Mister ya da gizem dinleri antik Yunan ve Roma dünyasında kamu dinleri dışında bireysel ritüeller barındıran inançlardır. Bu nedenle çoğu zaman din yerine kült olarak adlandırılırlar. Tam bir tanımını yapmak gerekirse; gizemler, kişinin kendi kendine verdiği bir karara dayanan, tanrılığa yak(ın)laşma yoluyla bir tür esenliğe kavuşmayı amaçlayan bir kişisel din biçimidir.[37]

Antik dünyada mister inançlar oldukça ilgi görmüştür. Demeter ile ilişkili Eleusis gizemleri de oldukça ilgi gören mister kültlerden biridir. Eleusis gizemlerinin dayandığı mitolojik öykü ise tanrıça Demeter ve kızı Persephone'nin kaçırılması ile ilişkilidir. Öyküye göre; Hades tarafından kaçırılan kızı Persephone'yi arayan tanrıça Demeter, Olympos dağına yani tanrıların arasına katılmayı reddeder ve Eleusis kentine gider. Burada kral Keleos'un kızları tarafından bulunan tanrıça kralın oğluna bakıcılık yapmak üzere saraya alınır. Tanrıça çocuğu ölümsüz kılmak için her gece harlı ateşe tutar ancak bir gece annesi bunu görür ve dehşete düşer. Bunun üzerine Demeter tanrıça olduğunu açıklayarak kendisine bir tapınak yaptırılmasını ister. Tapınakta bulunduğu dönem boyunca bir kıtlık ve kuraklık dönemi yaşanır. Baş tanrı Zeus, Demeter'e haberci tanrılar göndererek onun bu kuraklığa son vermesini ister. Demeter ikna olmayınca Hades'e haber göndererek Persephone'yi yer altı ülkesinden göndermesini ister. Böylece Demeter ve kızı Persephone kavuşur ancak; ölüler ülkesinde bir lokma dahi olsa yemek yiyenler, buraya geri dönerler. Hades'te Persephone'ye bir nar tanesi yedirir. Bunun üzerine Persephone yılın üçte birini yeraltında üçte ikisini yeryüzünde geçirecektir. Öykünün sonunda Demeter daha sonra kral Triptolemos, Diokles, Eumolpos ve Keleos'a ritüellerin nasıl yapılacağını

[37] Walter Burkert, **İlkçağ Gizem Tapıları**, çev. Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 31.

ve gizemleri öğretir. Böylece gizemlere katılanlar öldüklerinde daha ayrıcalıklı olacaklardır.[38]

Tanrıça Demeter onuruna her yıl 15 Boedromion'da (Eylül-Ekim) başlayan, Atina ve Eleusis kentlerinde gerçekleşen bir festival düzenlenir. *Elesusis Mister* ya da *Büyük Mister* kutlaması, Atina kent-devletinin koruması altında Archon Basileus tarafından düzenlenir.[39] Ayrıca Eleusis misterlerinde iki aristokratik aile sorumluluğu paylaşır; Eleusis'li Eumolpidai ve Atina'lı Kerykes aileleri.[40] Eleusis'te ki Büyük Mister kutlamalarından önce, Atina'da ki Agra Tepesi'nde yer alan Demeter ve Persephone'ye adanmış olan bir tapınakta bir tören düzenlenir ve *Agra Mister* ya da *Küçük Mister* kutlamaları olarak anılır. Bu Küçük Mister törenleri, ilkbahar başındaki Anthesteria festivalinden sonra Elaphebolion (Mart-Nisan) ayında düzenlenir.[41] Agra'da düzenlenen hazırlık ritüellerini gerçekleştirenlerin, Büyük Mister kutlamalarına katılmalarına izin verilirdi.[42] Küçük Mister törenininde *Mystae* yani külte kabul edilecek olan adaylar, Büyük Mister töreni için gerekli bilgiye sahip olan *Mystagoros*'lar tarafından hazırlanırlar.[43] Bu açıdan Küçük Mister töreni, Mystagoros yönetiminde gerçekleştirilen bir dizi ritüelden (oruç, arınma töreni, kurban törenleri) oluşurdu.[44] Mystagoros'lar Keryces ve Eumolpidae ailelerinden seçilirdi.[45]

Festival başlamadan yani, Boedromion (Eylül-Ekim) ayında ki dolunay vaktinden iki ay önce, Keryces ve Eumolpidae ailelerinden seçilen haberciler, Büyük Mister kutlamalarının yaklaştığını duyurmak için yola çıkarlar ki bu haberciler, ayrıca festival boyunca sürecek olan kutsal ateşkesin de savaşçılarıdır.[46]

Festival her yıl Atina takvimine göre 15 Boedromion (Eylül-Ekim) ayında kutlanır ancak bu tarihten bir gün önce Atina'lı ephebeler'in oluşturduğu tören alayı tarafından Eleusis kentinde ki Demeter tapınağından alınan *kutsal nesne* (hiera)

[38] **Homeros İlahileri**, çev. Ayşen Eti Sina, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, ss. 16-31.
[39] Parke, s. 57.
[40] Bkz. Pausanias, **Description of Greece,** I. 38. 3, çev. W.H.S Jones, William Heinemann, London, 1918.
[41] Hamilton Gatliff, **Eleusis, Her Mysteries, Ruins and Museum**, Sidney Appleton, Londan, 1906, s. 12.
[42] Mirca Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I**, çev. Ali Berktay, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 362.
[43] Gatliff, s. 12.
[44] Eliade, s. 362.
[45] Gatliff, s. 12.
[46] Gatliff, s. 11

Atina'da ki Eleusinion'a taşınır. [47] Festivalin ilk günü 15 Boedromion'da kentte ki külte başkanlık eden Archon Basileus, Poikile Stoa'sında insanları toplar, bundan dolayı bu günün adı *agyrmos* (toplantı) olarak anılır.[48] Festivalin ikinci günü ise arınma töreni yapılırdı. Bu günde Mystae, Mystagoros yönlendirmesiyle denizde yıkanarak arınırlar. Ayrıca sonra ki gün kurban edilecek küçük domuzları da denizde yıkayarak arındırırlar.[49] Üçüncü gün Atina halkının ve diğer kent temsilcilerinin huzurunda Archon Basileus ve eşi büyük kurban töreni yaparlardı.[50] Eleusinion'da ki bu törende, müttefik kentlerin temsilcileri, meclisin selameti için Soteria'nın büyük kurbanları, Atina vatandaşları, eşleri ve çocukları bulunurdu.[51] Sonraki gün Asculapios onuruna kurban kesilirdi.[52] Festivalin beşinci günü kutsal nesne (hiera) Atina'dan Eleusis'e geri taşınırdı. Bu kutsal yolculuğa çıkma vakti geldiğinde tören alayı sabah Kerameikos'da toplanır. Tören alayı güzergâh üzerinde Pompeion'da ki Iackhos tapınağından Iackhos heykelini alarak tören alayının önünde Elesuis'e kadar taşır.[53] Tören alayı Eleusis'e gece yarısına doğru ulaşır. Kutsal nesne şüphesiz hemen rahipler tarafından teslim alınıp *anaktoron*'a (telesterion alanında ki, yalnızca Hierophant'ların girebildiği en kutsal yer) konulur, Iacchos heykeli de güvenli bir yere konulur.[54] Sonraki gün yani 20 Boedromion kısmen dinlenme günü kısmen de külte kabul töreni için hazırlık günüdür.[55] Festivalin bu son günlerinde Mystae külte kabul töreni için hem ruhsal olarak hazırlanır hem de fiziksel olarak oruç dönemine girerler. Adaylar bu dönemde Demeter'in yasını yaşarlar ve *kykeon* denilen özel bir karışımı içerler.[56] 21 Boedromion gecesi ve 22'si Myster töreninin gerçekleşeceği yerde kutsal nöbet tutulur.[57] Külte kabul töreni, telesterion denilen alanda yapılır ve bu alanın en kutsal yeri yalnızca hierophant'ların girebildiği anaktorondur. Kabul töreninin yapısı bir sırdır.[58] Son gün Eleusis'den Atina'ya dönüş günüdür. Akşamüstünün son saatlerinde tören alayı Kephissos üzerindeki bir köprüden geçer,

[47] Erica, s. 25.
[48] Gatliff, s. 14.
[49] Gatliff, s. 14.
[50] Eliade, s. 362.
[51] Gatliff, s. 15.
[52] Gatliff, s. 15.
[53] Erica, s. 32.
[54] Gatliff, s. 18.
[55] Gatliff, s. 18.
[56] Parke, s. 69.
[57] Gatliff, s. 19.
[58] Eliade, s. 363.

burada maskeli adamlar en önemli yurttaşlara çeşitli küfürler savurulardı.[59] Tören alayının Atina'ya ulaşması ile Eleusis Mister kutlamaları sona ererdi.

Mister inanç kutlamalarında kurban töreni, tören alayı ve şenlikler dışında külte girecek adaylar için düzenlenen kabul törenleri önemli bir yere sahiptir. Mister inançların gizemli yanını oluşturan bu ritüeller kült katılımcılarına ölümden sonra ki yaşam için umut vaat etmektedir. Bu *Demeter'e Hymnos*'da; "Ama erginlenmeyen ve ritüellere katılmayan kişi asla aynı akıbete sahip olamayacak öldüğünde o karanlık ve sisli yer altında pay alamayacak iyi şeylerden.*"*[60] şeklinde ifade edilmektedir.

1.1.2. Kentsel Dionysia

Antik Yunan dünyasında, bereketin ve şarabın tanrısı kabul edilen Dionysos tapınımı oldukça yaygındır. Atina kentinde tanrı Dionysos onuruna Anthesteria, Lenaia, Kırsal ve Kentsel Dionysia olmak üzere dört büyük şenlik düzenlenir. Kentsel ya da Büyük Dionysia özellikle Atina kentinde, kentin koruyucu tanrıçası Athena adına düzenlenen Panathenaia şenliklerinden sonra, kutlanan ikinci önemli festivaldir.[61]

Dionysos kültü Atina kentine Atina ve Boeotia sınırında ki Eleutherai'den gelmiştir bundan dolayı tanrıya Eleuthereus epitethi verilir ve eski tahta bir tasvir ile temsil edilir.[62] Dionysos Eleuthereus tapınımı Pesistratos döneminde öne çıkar. Ayrıca bu dönemde Dionysos tapınımının Eleutherai'den getirilmesini politik sebeplere dayandırabiliriz. Bu dönemde yerel bölgelerde öne çıkan kültleri Atina kentine tanıtma eğilimi vardır. Örneğin Brauron'da ki Artemis tapınımı da bu dönem kente getirilir.[63] Böylece Atina çevresindeki bölgeler ile ortak tapınım sayesinde bir birliktelik amaçlanır.

Dionysos Eleuthereus şenlikleri Atina takvimine göre 9 Elaphebolin (Mart-Nisan) ayında kutlanmaya başlanır. Bu dönem; denizlerin seyahate elverişli olmasından dolayı Atina dışı katılıma olanak sağlar ve ilkbaharın başlangıcı olarak

[59] Eliade, s. 362 ve ayrıca bkz. Gatliff, s. 20.
[60] **Homeros İlahileri**, s. 31.
[61] Cartledge, s. 118.
[62] Parke, s. 126.
[63] Parke, s. 128.

havanın ılık olmasından dolayı da katılımcıların çeşitli açık hava gösterilerini daha rahat izleyebilmeleri için uygundur.[64]

Kentsel Dionysia şenliklerinde, tanrının Eleutherai'den Atina'ya gelişini yineleyen bir tören yapılır. Dionysos Eleuthereus heykeli, Atina'da ki tiyatro kutsal alanı içindeki Dionysos tapınağında bulunmaktadır. Heykel buradan alınarak, Eleutherai'ye giden yol üzerindeki Academy yakınlarında ki bir tapınağa götürülür ve burada ki altara yerleştirilir. Burada tanrıya kurban sunulur ve tanrı onuruna ilahiler söylenir. Daha sonra başını ephebeler'in çektiği meşaleler eşliğindeki tören alayı ile tanrı heykeli kutlamalar boyunca sergilendiği tiyatro alanı içindeki yerine geri götürülür.[65]

Festival başlamadan önce hazırlık niteliği taşıyan bir tören olan *proagon* ile yapılacak yarışmalarda yer alacak olan yarışmacılar kendilerini sergilerler. Bu tören festivaldeki oyunların içeriğine dair bir tanıtımdır. Bu törende *choregoi* (korobaşı) takımları ile beraber halkın önüne çıkmadan önce bir geçit töreni yaparlar. Bu törende aktörler kostüm ya da maskeleri ile değil günlük kıyafetleri ile görünür.[66]

Festival asıl *pompe* denilen tören alayı ile başlar. Tören alayında Dionysos tapınağına ulaşıldığında kurban edilecek, geleneksel hayvan olarak, boğa yer alır. Vatandaşların yanı sıra kentte yaşayan yabancılar olan metoikos'lar da tören alayında yer alır. Tören alayın da ayrıca başının üzerinde, muhtemelen ilk üzüm hasadının ürünlerinin bulunduğu, altın bir sepet taşıyan asil bir kız olan *kanephoros* yer alır.[67] Tören alayının önünde Dionysos bereketinin simgesi olan bir *phallus* taşınır.[68] Ayrıca Atina kentine bağlı koloni kentleri de kendilerini temsil için phalluslar gönderirler.[69] Tören alayının en renkli katılımcıları, altın işlemeli elbise giyen ve altın taç takan choregoi'dir. Tören alayı tapınağa doğru ilerlerken bazı altarlarda duraklayarak, tanrı onuruna ilahiler söyleyen koro performansını izler.[70] Tören alayının son noktası tiyatro kutsal alanında ki Dionysos tapınağındadır ki burada altara ulaşılmasıyla ve tanrıya kurbanlar sunulur.[71]

---

[64] Larson, s. 132. ve Erika, s. 102.
[65] Cartledge, s.60.
[66] Parke, s. 133.
[67] Parke, s. 127.
[68] Cartledge, s. 120.
[69] Larson, s. 132.
[70] Larson, s. 133.
[71] Parke, s. 127.

*Pompe'*den sonra akşam, *komos* denilen ziyafet ve eğlence zamanıdır. Karanlık çökünce erkekler meşaleler ile flüt ve harp eşliğinde şarkı söyleyip dans ederek sokaklarda dolaşırlar.[72] Ayrıca büyük bir et ziyafeti olur ve etler, litrelerce su katılmış şarap ile yıkanıp temizlenir bu ziyafeti de büyük bir eğlence takip eder.[73]

Festivalin sonraki dört günü çeşitli kategorilerdeki yarışmalara ayrılmıştır. Yarışmacılar trajedi, satyr-drama ve komedi alanında yarışırlar ayrıca *dithyramb* denilen özel Dionysos onuruna ilahiler söyleyen koro yarışması da düzenlenir.[74] Tüm yarışmaların sonunda her kategoride üç ödül verilir; en iyi oyun yazarı, en iyi choregoi ve en iyi aktör olmak üzere.[75]

Festivalin yönetiminden Archon eponymos sorumludur. Archon eponymous'un sorumlulukları arasında; şiir ve oyun yazarlarını seçmek, sergilenecek oyunları seçmek başrole tanan oyuncuların görülmesi ve koronun donanımını ve korunmasını sağlayan choregoi atanması ve son olarakta yarışmadaki davaların yargılanmasına başkanlık etmek bulunmaktadır.[76] Choregoi bir tür oyunların sponsorları durumundadırlar. Choregoi görevi; koro üyelerinin seçilmesi, eğitimleri ve son olarak en pahalı ve en çok zaman harcanan bölüm olan kostüm ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktır.[77] Gösterilerden önce, tanrı Dionysos heykelinin de konulduğu tiyatro, domuz kanları ve şarap libasyonu ile arındırılır.[78]

Antik Yunan dünyasında ki yaygın bir uygulama festival günleri meclisin kapalı olmasıdır. Kentsel Dionysia şenliklerinde de olağan olan bu durum görülür ancak olağan dışı bir uygulama olarak şenlikler sırasında tutukluların kefaletle serbest bırakılarak, şenliklere katılmalarına izin verilmiştir.[79] Kentsel Dionysia şenliklerinin önemi; tragedya türünün doğuşunu sağlamasıdır.

[72] Parke, s. 128.
[73] Cartledge, s. 120.
[74] Zaidman ve Schmitt, s. 109.
[75] Zaidman ve Schmitt, s. 109.
[76] Zaidman ve Schmitt, s. 109.
[77] Parke, s. 132.
[78] Larson, s. 133.
[79] Cartledge, s. 120.

1.2. OYUNLAR

1.2.1. Olympia Oyunları

Bölgesel karakter taşımlarından dolayı, yerel nitelikteki bütün diğer oyunlardan ayrılan bu festivaller tüm Yunan halkına açık olmasından dolayı Panhellenik olarak adlandırılır.[80]

Bu Festivallerin önemli bir parçasını spor yarışları oluşturmaktadır. Yarışmaların kökeninin ise cenaze oyunlarına dayandığı düşünülür. Antik Yunan dünyasında dört büyük kutsal ve taç ödüllü oyun bulunmaktadır. Bu oyunlar en azından M.Ö 5. yüzyıldan itibaren belirli bir periyodik döngü içinde kutlanmaktadır. Olympia ve Pythia oyunları dört yılda bir, Nemea ve Isthmia oyunları ise iki yılda bir düzenlenirdi.[81] Dört büyük kutsal ve taç ödüllü oyundan en önemlisi Tanrı Zeus onuruna Olympia kentinde düzenlenen ve en eski kayıtların M.Ö 776 yılına tarihlendirilen Olympia festivalidir. Bu festival Attika takvimine göre Metageitnion (Ağustos-Eylül) - Boedromion (Eylül-Ekim) ayları arasında kutlanırdı.

Festival başlamadan önce bir takım hazırlıklar yapılırdı. Olympia festivaline katılacak olan sporcular, festival başlamadan bir ay önce, festivalin düzenleyicisi Elis kentine ulaşırlar ve burada bir nevi kampa girerler ve *hellanodikai* adı verilen festivalin resmi düzenleyicilerinin gözetimi altında sıkı ve düzenli bir çalışma temposu içinde büyük yarışlara hazırlanırlardı.[82] Festivalin resmi düzenleyicileri olan hellanodikai ise M.Ö 580'den itibaren iki kişiden oluşur ve oyun düzenleyici anlamında *agonothetai* olarak adlandırılırdı ancak M.Ö 480'den itibaren Helenler'in yargıcı anlamına gelen hellenodikai adını alırlar. Hellenodikai sayısı M.Ö 400'de dokuz iken M.Ö 348'de on kişi olduğu görülür.[83] Ayrıca festival süresince bir ateşkes ilan edilirdi. Festivalin başlangıcından önce *spondophoro*i adı verilen üç haberci, ateşkes haberini yaymak için zeytin dalları ve çeşitli asalarla Elis kentinden diğer Yunan kentlerine doğru yola çıkarlardı.[84] Böylece hem festivalin barış ortamı

[80] Çiğdem Dürüşken, **Eskiçağ'da Spor**, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1995, s. 4.
[81] Catherine Morgan, **Athletes and Oracles**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, ss. 212-223.
[82] Dürüşken, s. 11.
[83] Donald G. Kyle, **Sport and Spectacle in Ancient World**, Blackwell Publishing, 2007, s. 114.
[84] Judith Swaddling, **Antik Olimpiyat Oyunları**, çev. Burçak Gönün, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 5.

içinde gerçekleşmesi hem de ziyaretçilerin ve katılımcıların güvenli bir yolculuk yapması sağlanmış olurdu.

Festival başlamadan iki gün önce, bütün takım Olympia'nın 58 km. uzağında ki Elis kentinden yola çıkıyordu. Bu alayda önde hellanodaikai ve resmi görevliler yer alıyor, ardından sporcular ve antrenörleri; sahipleri, jokeyleri ve bakıcılarıyla birlikte atlar ve arabalar geliyordu. Sahil boyunca Kutsal Yol'u izliyor ve Elis ile Olympia sınırındaki Piera çeşmesinde domuz kurban ederek bir tören düzenliyorlardı.[85] Alay Olympia'ya ulaştığında ise bouleterion'da (meclis binası) bir tören düzenlenirdi. Zeus Horkios onuruna bir domuz adanır. Daha sonra da yarışmacılar ve hellanodikai yemin ederlerdi.[86] Festivalin dolunay vaktine denk gelen üçüncü günü kutsal bir gündür ve kurban töreni gerçekleşir. Sabah vakti hakemler, haberciler ve yarışmacılar kurban edilecek öküzler ile bir geçit töreni gerçekleştirir ardından ökzüler Elis halkının tanrıya armağını olarak kurban edilir.[87]

Olympia oyunlarında, yarışmacılar *çocuklar* (paides) ve *yetişkin erkekler* (andres) olmak üzere iki kategoriye ayrılırdı.[88] Klasik dönemde oyunlar beş gün sürmüştür. Oyunların ilk başladığı dönemde stadion yarışı yapılırdı, diğer oyunlar sonraki yüzyıllarda eklenmişlerdir.[89] Klasik dönemde Olympia oyunlarında dört kategori bulunmaktadır.[90]

Olympia oyunlarında ödül olarak zeytin dalından yapılan taç sunulurdu. Dallarından çelenklerin yapıldığı kutsal zeytin ağacı Zeus tapınağı'nın arkasındaki bir kümenin ortasında dururdu.[91] Her festivalden önce, anne ve babası hala hayatta olan Yunanlı genç bir oğlanın altın bir orakla yaprakları kesmesi adettendi.[92] Bu ödülden başka onurlandırma amacıyla üç kategoride başarılı olan sporcuların heykelleri adı-baba adı-şehir belirtilerek Zeus tapınağında ki Altis'in bahçesine

[85] Swaddling, s. 46.
[86] James Renshaw, **In Search of the Greeks**, Bristol Classical Press, 2008, s. 77.
[87] Renshaw, s. 79.
[88] Bkz. Mark Golden, **Sport and Society in Ancient Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 105. (Olympia'da ki çocuk (paides) kategorisinde ki yarışmacıların en fazla 17 yaşına kadar olabileceğini, 18 yaş ve üzeri yarışmacıların yetişkin erkek (andres) kategorisine gireceğini belirtir.)
[89] N. J. Richardson, "Panhellenic Cult and Panhellenic Poets", **The Cambridge Ancient History**, (Ed. David M. Lewis ve diğerleri.), Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s.223.
[90] Bkz. Ek 1.
[91] Swaddling, s. 84.
[92] Swaddling, s. 84.

dikilirdi. Ayrıca tüm kazananların adı arşive kaydedilirdi. Stadion yarışında ki birincinin adı o yılki oyunlara verilirdi.[93]

1.2.2. Pythia Oyunları

Apollon onuruna ise Delphi kentinde Pythia oyunları düzenlenirdi. Delphi kenti Pythia oyunlarının dışında antik dönemde önemli bir kehanet merkezidir. Pythia oyunlarına ait en eski kayıtların M.Ö 586 yılına ait olduğu kabul edilir. Pythia oyunlarının dayandırıldığı mitolojik bir efsaneye göre; Tanrı Apollo'nun büyük bir yılan olan Pytho'yu öldürmesinden sonra müzik oyunlarını kurduğuna inanılır.[94] Festivalin düzenleyicileri ise *Hieromnemones* adı verilen Amphiktiyonik Birlik temsilcilerinden oluşan bir kuruldur.[95] Amphiktiynoik Birlik ise çoğunluğu Teselya ve Yunanistan'ın merkez bölgelerinden gelen yirmi Yunan kabilesinin temsilcilerinden oluşan bir birliktir.[96]

Tanrı Apollon onuruna yapılmasından dolayı müzik yarışmaları festivalin asıl öğelerindendir. Görünüşe göre, en eski yarışma ve ilk ödüller kithara ile şarkı söylemek dalındadır ancak M.Ö 586'da Olympia'dakine benzer spor yarışmaları, bunun yanı sıra flüt çalma ve flüt ile şarkı söyleme yarışmaları eklenir.[97] Olympia oyunları ile arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; her iki oyunda da yetişkin erkekler için üç koşu yarışı ve pentathlon yarışı vardır. Ancak Delphi'de ki oyunlarda çocuklar içinde üç koşu yarışı ve pentathlon alanında yarış bulunmaktadır. Olympia oyunlarında ise çocuklar için bir koşu yarışı ve M.Ö 628'de eklenen pentathlon yarışı yapılmaktadır.[98] Bunun dışında atlı araba yarışları Olympia oyunlarından daha erken bir tarihte Pythia oyunlarında yer almıştır.[99]

Apollon ve Daphne arasında ki mitolojik öyküden dolayı, Pythia Oyunlarını kazananlara defneyapraklarından taç sunulur ki bu defneyaprakları doğuştan Yunanlı bir çocuk tarafından Tempe'den (bir kent) toplanır.[100]

---

[93] Renshaw, s. 81.
[94] Kyle, s. 137.
[95] Richardson, s. 231.
[96] S.G. Miller, **Ancient Greek Athletics**, Yale University Press, London, 2004, s. 96.
[97] Kyle, s. 138.
[98] Kyle, s. 138.
[99] Kyle, ss. 138-139.
[100] Miller, s. 96.

1.2.3. Isthmia Oyunları

Tanrı Poseidon onuruna Korint kentinde Isthmia oyunları düzenlenirdi. Oyunlar Korint kent devleti tarafından kontrol edilir.[101] Oyunun kuruluş efsanesi olarak Melikertes'in öyküsü anlatılmaktadır. Ino, tanrıça Hera'nın gazabına uğrar ve delirerek oğlu Melikertes'i bir kaynar su kazanına atarak boğar, yaptığını anlayınca da oğlunun ölüsüyle birlikte denize atlar ama deniz tanrıları ona acır ve kendisini bir denizkızına oğlunu da Palaimon adıyla küçük bir tanrıya dönüştürürler. Sisyphos bu tanrı şerefine Isthamos yarışmalarını kurar.[102]

Bu oyuna ait en eski kayıtlar M.Ö 582 yılına tarihlenir. Bu oyunlarda ilk dönem kazananlara çam dalından taç sunulurdu. Ancak belli bir noktadan sonra muhtemelen 5.yüzyılda Nemea oyunları ile rekabetten dolayı, kereviz yapraklarından taç sunulmaya başlanır.[103] Delphi'de düzenlenen oyunlarda olduğu gibi, Olympia oyunları (koşu yarışları, pentathlon, pankration gibi) model alınmıştır ancak at yarışları tanrı Poseidon'dan dolayı ön plana çıkmıştır.[104] Bunun dışında Isthmia oyunlarında müzik yarışmaları, ezberden okuma (Homeros öykülerini), yazma, resim ve hatta tekne yarışı bulunmaktadır.[105]

1.2.4. Nemea Oyunları

Tanrı Zeus onuruna düzenlenen bir başka oyun Nemea kentinde düzenlenen Nemea oyunlarıdır. İlk Nemea oyunlarının M.Ö 573'de yapıldığı kabul edilir. Nemea oyunlarının kuruluş öyküsü olarak iki mitolojik öykü anılır. Bunlardan biri Herakles'in Nemea aslanını yenmesine üzerine tanrı Zeus onuruna bu oyunları düzenlenme öyküsüdür.[106] Diğer öykü Opheltes miti ile ilişkilidir. Bir kâhin, Nemea kralının oğlunun yani Opheltes'in yürümeyi öğrenene kadar yere basmaması gerektiğini söyler. Ancak bir gün Opheltes'in bakıcısı Hypsipyle Argos'tan Thebes'e gitmekte olan Yedilere yol göstermek için Opheltes'i bir yabani kereviz yaprağına yatırır bu sırada bir yılan Opheltes'i boğarar öldürür. Bunun üzerine Yediler bunu

[101] Miller, s. 102.
[102] Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, Altıncı Basım, 1996.
[103] Miller, s. 103.
[104] Kyle, s. 141.
[105] Kyle, s. 141.
[106] Kyle, s. 143.

yolculukları açısından kötü bir işaret olarak yorumlarlar ve Opheltes'in ismini Archemoros olarak değiştirerek onuruna cenaze oyunları düzenlerler. Bu efsaneden dolayı Nemean oyunlarında kazananlara yabani kereviz yapraklarından taç sunulur.[107]

Nemea oyunlarında diğer üç büyük kutsal oyunlardan farklı olarak, Panathenaea festivalinde olduğu gibi yarışmacılar; çocuk, genç (ageneioi) ve yetişkin erkek olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.[108]

Eğer Isthmia, küçük Delphi olarak kabul edilirse Nemea kesinlikle küçük Olympia'dır; programı müzik yarışmalarını içermez ve Zeus'a adanmıştır. Ayrıca Nemea oyunları Olympia'da olduğu gibi yaz gündönümünden sonraki ikinci dolunay vaktinde yapılır.[109]

1.2.5. Panathenaia Festivali

Atina kentinin koruyucu tanrıçası Athena adına kutlanan Panathenaia şenlikleri Yunan dünyasındaki önemli festivallerden biridir. Panathenaia, her yıl tanrıça Athena'nın doğum günü kabul edilen 28 Hekatombaion (Temmuz-Ağustos) ayında kutlanır. Ayrıca bu ay, hasat zamanından ve yaz gündönümünden sonra, Atina takviminin başlangıcı kabul edilir. Bundan dolayı Hekatombaion ayının sonunda kutlanan Panathenaia, Atina devleti için yeni yıl kutlaması sayılır.[110] Atina Panathenaia şenliklerinin her dört senede ki kutlamaları *Büyük Panathenaia* olarak adlandırılır. Buna ait ilk kayıtlar ise M.Ö 566 yılına tarihlenir. Panathenik amphoralar, arkaik Attik sikkeler üzerinde ki figürler ve vazo üzerindeki figürler şenlikler hakkında bilgi sağlamaktadır.[111] Ayrıca Parthenon tapınağında ki frizde bilgi sağlamaktadır.[112]

Panathenaia'da ki oyunların kurucusu M.Ö 566'da Archon olan Hippocleides olarak kabul edilir. Oyunların tarihi gelişimine baktığımızda ise; tiran Pesistratus döneminde daha ayrıcalıklı bir yer kazandığı görülür. Bu dönemde oyunlara

---

[107] Miller, s. 107.
[108] Kyle, s. 144.
[109] Miller, 105.
[110] Sarah Iles Johnston (Genel Editör), **Religious of the Ancient World A Guide**, The Belknap Press of Harvard University Press, 2004, s. 267.
[111] Simon, s. 55.
[112] Bkz. Simon, s. 55 ve devamı ve ayrıca bkz. Jenifer Neils, **Parthenon Frieze**, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Homeros'tan dizelerin okunduğu yeni bir yarışma eklenir. Çeşitli müzik yarışmaları da bu dönemde eklenir. Pericles döneminde ise müzik yarışmaları için bir odeon inşa edilir.[113]

Müzik yarışmaları dışında spor yarışmaları da bulunmaktadır. Spor yarışmalarında beş kategori bulunmaktadır; koşu yarışı, pentathlon (disk atma, uzun atlama, cirit atma, koşu yarışı ve güreş), güreş, boks ve pankration'dur. Panathenaia oyunlarında Olympia'da ki oyunlardan farklı olarak yarışmacılar iki değil üç kategoriye ayrılmıştır; *çocuklar*, gençler ve yetişki*n* erkekler olmak üzere. Ayrıca Olympia'da ki tüm oyunlar bireyseldir ancak Panathenaia oyunlarında takım yarışmaları da vardır: ödül olarak bir öküz ve yüz drachma para ödülünün olduğu *phrrhikhe* adı verilen, zırhlı dans, meşela yarışı ve ayrıca kürek yarışı vardır.[114] Dört büyük kutsal ve taç ödüllü oyunlardan farklı olarak Panathenaia oyunlarında maddi değere sahip ödüller sunulurdu. Müzik yarışlarını kazananların ödülleri gümüş ya da altın eşya, yiğit erlerin kalkandır, idman (spor) yarışlarıyla at yarışlarını kazananlara ise ödül olarak amphora içinde zeytinyağı verilir.[115] Bu zeytinyağı ise kutsal ağaçlardan toplanan zeytinlerden çıkartılır.[116]

Panathenaia festivalinin en önemli bölümü ise Tanrıça Athena'ya sunulan *peplos* ve kurban törenidir. Tanrıçaya sunulan peplosun dokumasına Panathenaia festivalinden dokuz ay önce Pyanopsion (Ekim-Kasım) ayımda kutlanan y*aratıcı ve sanatçı tanrıça Athena Ergane* adına düzenlenen Chalkeia festivalinden başlanır. Dokuma tezgâhı Athena rahipleri ve tanrıçaya hizmet için seçilmiş, aristokratik aileden gelen dört genç kızdan oluşan *arrephoroi* tarafından kurulur. Dokumayı ise genç kızlardan oluşan *ergastinailer* yapmaktadır.[117] Dokunan peplos yün malzemedendir ve üzerine işlenen sahne ise Tanrılar ve titanlar arasında ki savaşta Athena'nın Enceladus'u yendiği bölümdür.[118]

Festivalde tören alayı Akropolis'e doğru yürür ve alayın en önünde tekerlekli bir gemi, altın rengi ve renkli çelenkler takmış olan rahip ve rahibeler tarafından yürütülürdü. Tören alayında ayrıca kurban töreni için olduğu düşünülen rahibelerin

[113] Parke, s. 34.
[114] Zaidman ve Schmitt, s. 108.
[115] Aristoteles, s. 60.
[116] Aristoteles, s. 60.
[117] Renshaw, s. 30.
[118] Parke, s. 38.

taşıdığı kâse, testi ve tütsü kapları yer alır. Peplos dokumasını yapan ergestinailer'de alayda bulunur.[119] Bu tören alayı Akroplise ulaşınca tanrıça Athena'ya en az yüz hayvan kurban edilirdi.[120]

Festivalin kutlanması Archon Basileus sorumluluğundadır.[121] Festivalde ki kurbanların hazırlanmasında ise kurayla seçilen on kurban memuru sorumludur.[122] Her kabileden bir kişi olmak üzere kura ile seçilen ve görev süreleri dört yıl olan on *athlothet* (yarış düzenleyici) ise Panathenaia'da ki tören alayını, müzik yarışlarını, at yarışlarını, idman (atletizm) yarışlarını düzenlerler.[123]

Athena sadece Atina'nın değil tüm Helenlerin tanrıçasıdır. Atina kentinin deniz aşırı kolonileri de bir kurban ya da zırh takımı yollayarak festivale katılırlardı.[124] Parke, böylece ana kent ve koloni arasında siyasi anlamda bir bağlayıcılık olmasa da dini birlikteliğin bir bağ yarattığını öne sürmüştür.[125]

[119] Parke, s.43.
[120] Renshaw, s.33.
[121] Zaidman ve Schmitt, s. 94.
[122] Aristoteles, s. 54.
[123] Aristoteles, s. 60.
[124] Parke, s. 45.
[125] Parke, s. 45.

İKİNCİ BÖLÜM
İYONYA'DA KUTLANAN FESTİVALLER

2.1. ANTİK YUNAN VE İYONYA'DA ORTAK OLARAK KUTLANAN FESTİVALLER

"Panionion'da toplanan İyonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır." Heredotos, İyonlar'ın vatanlarını bu şekilde tasvir eder.[126] Antik dönemde İyonya bölgesi; kuzeyinde Aiolis, güneyinde Karia ve batısında Ege denizi ile sınırlı olan alanı kaplamaktadır. Günümüzde ise İyonya toprakları Türkiye'nin Batı Anadolu bölgesinde ki İzmir ve Aydın illeri çevresi ile Sakız ve Sisam adalarını kaplar.

Bölgenin coğrafi oluşumuna baktığımızda zaman içinde bazı değişimlere uğradığı görülmektedir. Yaklaşık 9000 yıl kadar önce Batı Anadolu sahili, içlerinde Sakız ve Sisam adalarının da yer aldığı Ege'nin doğusundaki bazı adalarla bir bütün halindeydi. Deniz seviyesinin yükselmesiyle, alçak alanlar su altında kalmış ve böylece sahil şeridi değişerek başlıca körfezler oluşmuştur.[127] Ayrıca İyonya bölgesinde dağlar doğu-batı uzantılı bir şekilde kıyıya uzanır. Kıyıda ki bu yükseklikler ve aralarında ki vadiler horst ve graben şeklinde oluşmuştur.[128] İki horst yapısı İyonya'yı böler: kuzeydeki Çeşme yarımadası (Erythrai ya da Mimas) ve güneydeki Samsun dağı ya da Dilek dağları (Mykale dağı).[129] Doğu-batı uzantılı Erythrai ve Mykale horst yapıları İyonya'yı üç vadiye ayırır: bunlar kuzeyden güneye doğru; Hermos vadisi (Gediz), Kayster vadisi (Küçük Menderes), Maeander vadisi (Büyük Menderes).[130] Ayrıca bu vadiler bölgede yerleşime en uygun alanlardır. Bölgede ki dağlar ise; Thoraks dağı (Gümüş), Paktyes dağı (Ovacık), Mimas dağı (Akdağ) , Karype dağı (Kızıldağ), Mastousia dağı (Yamanlar) Gallesios dağı (Palamut), Korykos dağıdır (Kıran). Bölgenin akarsuları ise yukarıda bahsedilen

[126] Heredotos, **Tarih**, çev. Mümtekin Öktem, Remzi kitabevi, İstanbul, 1973, I. 142.
[127] Jack Yakar, **Anadolu'nun Etno Arkeolojisi**, çev. Selen Hırçın Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 274.
[128] Horst ve Graben: Kırılma sonucu yüksekte kalan kısım horst, alçakta kalan kısım ise grabeni oluşturur.
[129] Alan M. Graves, **The Land of Ionia**, Wiley-Blackwell, 2010, s. 47.
[130] Graves, s. 50.

vadilerin üzerinden geçen ve aynı adı taşıyanlar dışında; Meles çayı (Kızılçullu), Ales (Gümüldür), Asteeis (Kabaklıdere), Kalaon (Kolaycıçayı), Lethaios (Gümüş).

İyon adı verilen halkların bölgeye gelişi ise *Ege Göçleri* ile olmuştur. Bölgeye adını da veren İyonlar'dan önce ise bölgede Minos ve Miken varlığından söz edilebilir.[131] M.Ö 13.-12. Yüzyıllarda Anadolu'daki Hitit İmparatorluğu'nun egemenliğini yitirdiği ve Yunanistan'ın farklı bölgelerinden gelen halkların Batı Anadolu bölgesine göç ettikleri bir dönemdir. Bu dönem *Ege* ya da *Dor Göçleri* olarak adlandırılır. Dor göçleri sonucu Yunanistan'daki Teselya ve Boatia bölgelerinden göç eden Aiol'ler; Lesbos (Midilli) adası ve Troas bölgesi ile İzmir körfezi arasında ki topraklara yerleşir. İyon'lar; Aiolis'in güneyine gelip, Maiandros (Büyük Menderes) nehrine doğru yayıldılar. Dor'lar; Rhodos ve Kos (İstanköy) adaları ile karşısındaki Karia kıyılarına yerleşirler.[132] Bu halklar yerleştikleri bölgelere isimlerini verirler; Aiol'lerin yerleştikleri bölge Aiolis, İyon'ların yerleştikleri bölge İyonya adını alır.

Erken bir tarihte, olasılıkla M.Ö 800'den önce, on iki büyük İyon kenti *Panionion Birliğini* kurarak, kıyı şeridini aralarında paylaştılar. Birliğin dinsel merkezi Priene topraklarındaki Panionion'dur.[133] Panionion Birliğini oluşturan on iki kent ise; Ephesos, Miletos, Myous, Teos, Erythtrai, Phokaia, Lebedos, Kolophon, Priene, Klazomenai, Khios, Samos'tur. Daha sonra Smyrna da İyon birliğine alınır.[134]

Antik Yunan dünyasında bir kentin, ekilebilir tarım arazisine ihtiyaç duyması, ticari kaygıları ya da kent içinde ki siyasi kargaşadan dolayı belli grupları uzaklaştırmak istemesi gibi çeşitli nedenlerden dolayı uygun bir yerleşim alanı seçmesi ve o bölgeye yerleşmesi *kolonizasyon* olarak adlandırılır. M.Ö VII. yüzyılda Yunanistan'daki kentler gibi İyon kentleri de *büyük kolonizasyon* adı verilen harekete katılmışlardır. Bu kolonileştirme hareketlerinin baş sorumlusu olan iki kent,

[131] Yakar, s. 286 ve devamı.
[132] E. George Bean, **Eski Çağda Ege Bölgesi**, çev. İnci Delemen, Arıon Yayınevi, İstanbul, 2001, s.2.
[133] Bean, s. 4.
[134] Strabon, **Geographika**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, XIV. 1, 2-4.

Megara (Yunanistan'da) ve daha çok da Küçük Asya kentlerinden biri olan Miletos'tu.[135]

M.Ö VII. yüzyıl Anadolu topraklarında Lydia ve Phryg halkları varlık gösterir. Bu dönemde İyonya kentleri Lydia egemenliği altına girer. M.Ö 6.yüzyıl ortalarında Lydia kralı Kroisos, Miletos dışındaki tüm Yunan kentlerini egemenliği altına alır.[136] Kroisos'dan önceki dönemde de Lydia kralları İyon kentlerine pek çok kez saldırmışlardır. Gyges'in oğlu Ardys Priene'yi ele geçirip Miletos'a yeniden saldırmıştır. Ardından oğlu Sadyattes, ondan sonra da onun oğlu ve ardılı Alyattes bu çatışmayı sürdürmüştür. Kimmerleri nihai olarak bozguna uğrattıktan sonra Alyattes Smyrna'yı almış, Priene'yi kuşatmış ve Klazomenai'i istila etmiş, ama çabaları boşa çıkmıştır. Nihayet İyonya ve Aiolis'i tamamen fetheden onun oğlu ve son Lidya kralı Kroisos olmuştur.[137] Persler Batı Anadolu'nun egemeni olarak Lydialıların yerine geçtiklerinde, bu kentler onlara bağlanmışlardır.[138] Ancak bu dönem İyon kentleri Yunan kentleri ile ittifak kurarak Pers yönetimine karşı harekete geçerler. Bunun ilk örneği Miletos kentinde ki ayaklanmadır. M.Ö 499'da Miletos kenti tiranı Aristagoras'ın ayaklanmasından sonra diğer İyon kentleri de Pers yönetimine karşı ayaklanır. Hatta Atina ve Eretria donanmalarının da desteğiyle Perslerin satraplık merkezi olan Sardes'e saldırılır.[139] Ancak M.Ö 494'de Lade adasının açıklarındaki bir deniz savaşı Yunanlıların yenilgiye uğraması, Miletos'un kuşatılması ve düşmesiyle sonuçlanır. İyonya ayaklanması sona ermiştir.[140] Bu dönemden sonra Yunan kentleri Perslere karşı bir takım ittifaklar kurarak mücadele edeceklerdir. M.Ö 547'den M.Ö 334'e kadar Anadolu'da ki Pers egemenliği ise Makedonya kralı Büyük İskender'in Pers kralı Darios ile yapılan savaşı kazanmasıyla son bulur. Büyük İskender döneminde, Pers döneminde alınan vergiler kaldırılarak kentler özgürleştirilir.[141] İskender'in M.Ö 331'de ölmesi ve ardında varis bırakmaması üzerine toprakları komutanlar arasında bölüşülür. Helenistik dönem olarak adlandırılan bu dönemde Batı Anadolu da hâkimiyet sürenler ise; Antigonos,

[135] Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma; Antik Akdeniz Uygarlıkları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.130.
[136] Bean, s.6.
[137] Nicholas D. Cahill (Ed.), **Lidyalılar ve Dünyaları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 251.
[138] David Magie, **Anadolu'da Romalılar 3; Batu Anadolu Kent Devletleri**, çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, (3), s. 5.
[139] Freeman, s. 179.
[140] Bean, s. 7.
[141] Magie, 3, s. 9.

Lysimakhos ve Seleukos hanedanlıklarıdır. M.Ö 3.yüzyıl sonunda ise Pergamon krallığının Roma devletine bağlanmasıyla Anadolu da Roma hâkimiyeti başlar.

İyon halkının Ege göçleri sonucu Yunanistan'dan göç ettiği bilinmektedir. Bu ortak mirasın göstergesi olarak Atinalılar'ın ve İyonyalılar'ın karakteristik festivallerinin kökeni ortaktır; Apaturia, Leneae, Anthesteria.[142] Bu festivaller İyonya bölgesinde oldukça yaygın olarak kutlanırlar.

2.1.1. Apaturia Festivali

Apaturia festivalinin İyonya bölgesinde kutlandığına dair Herodot bize bazı bilgiler sağlamaktadır. "…ama gerçek İonlar aslı Atinalı olanlar ve Apaturia bayramlarını kutlayanlardır. Ve bu bayram, Ephesos'lularla Kolophon'lular dışında hepsinde kutlanır; Apaturiaları yalnız bunlar kutlamazlar; bu da gene aslını bilmediğim bir kan davasından ötürüdür."[143] diye aktarmaktadır. Apaturia festivalinin içerdiği öğeleri anlamak için Atina bölgesinde nasıl kutlandığına bakabiliriz. Festival Atina da en az üç gün sürer. Aslında bu bir *phratriai* festivalidir.[144] Festivalin ilk günü *dorphia* olarak adlandırılır ve bu günde katılımcılar akşam yemeği için bir araya gelirler. Festivalin ikinci günü *anarrhysis* olarak adlandırılır ve kurban kesilirdi. Üçüncü gün *koureotis*'tir ve bu gün yeni doğan çocukların aileye kabul törenidir.[145] Bir nevi çocuğun meşruiyeti duyurulurdu. Ayrıca bu günde Atinalılar en güzel elbiselerini giyerler ve Hephaistos'a ilahiler söyleyerek meşaleler yakarlardı.[146]

2.1.2. Lenaia Festivali

Lenaia festivali ise tanrı Dionysos onuruna düzenlenirdi. Attika takvimine göre Gamelion (Ocak-Şubat) ayında kutlanırdı ancak İyonya dâhil diğer bölgelerde

[142] Walter Burkert, "Athenian Cults and Festivals", **Cambridge Ancient History**, (Ed. David M. Lewis ve diğerleri.), Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s. 245.
[143] Heredotos, I. 147.
[144] Parke, s. 88. Phratriai: sosyal ve dini gruplardır ve bir tanrı veya kahramana adanmış kült merkezleri vardır ki bu tanrı veya kahraman phratriai'nin koruyucusu sayılırdı.
[145] Parke, s. 89.
[146] Larson, s. 160.

bu ay, festivalin onuruna *Lenaion* ayı olarak geçer.[147] Lenaia adının kökenine dair ise iki görüş bulunmaktadır; *lenos* kelimesinin şarap küpü anlamına gelmesinden dolayı ya da Dionysos rahipleri olan maenadların İyon lehçesinde *lenai* olarak geçmesinden dolayı festivale bu ad verildiği düşünülür. [148] Aristoteles'in aktardığına göre, festival Archon Basileus tarafından yönetilir ve festivalde tören alayı ile müzik yarışmaları yer alır.[149] Başka bir antik kaynak Aristophanes'in aktardığına göre yarışmalar, Atina'da ki Lenaia denilen alanda bulunan Dionysos Lenaios tapınağında yapılır.[150] Aristophanes'in komedi eserlerinin ilk kez bu festivalde ortaya çıktığı düşünülür.[151] Lenaia festivalinde ki tören alayında ise Anthesteria festivalinde olduğu gibi savaş arabaları üzerinde ki gençlerin seyircilere alaycı ve edepsiz sözler söyleyerek eğlendirdikleri bilinmektedir.[152]

2.1.3. Anthesteria Festivali

Dionysos onuruna düzenlenen ve İyonya bölgesinde oldukça yaygın olarak kutlanan diğer festival ise Anthesteria'dır. Attika takviminde ve İyon kentlerinde ki takvimlerde aynı adı taşıyan Anthesterion (Şubat-Mart) ayında kutlanır.[153] Atina da üç gün süren festival on bir Anthesterion'da kutlanmaya başlanır.

Festivalin ilk günü *pithoigia* olarak adlandırılır. Küplerde olan şarap açılır ve tadılır. Açılan küplerden numunelik alınarak Marshes'te ki Dionysos tapınağına taşınır ve burada su ile karıştırılır. İlk karışım tanrıya sunulur daha sonra ise rahipler şarabı tadarlar.[154] Ayrıca ilk güne ait olduğu düşünülen tören alayında taşınabilir gemi figürü yer alır ve Dionysos'un denizden gelişini simgeler.[155] Ayrıca tören alayında araba üzerinde ki gençler yoldaki insanlar ile alay ederler. Dionysos

[147] Erika, s. 100.
[148] Parke, s. 104.
[149] Erika, s. 100.
[150] Parke, s. 104.
[151] Larson, s. 134 ve ayrıca bkz. Aristophanes, **Eşekarıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s. 1.
[152] Larson, s. 134.
[153] Larson, s. 130.
[154] Parke, s. 108.
[155] Erika, s. 94.

maskesi takan aktörler onlara eşlik eden flüt çalan satyrler de tören alayında yer alır.[156]

Festivalin ikinci günü *choes* olarak adlandırılır. Bugün de üç yaşındaki erkek çocuklar başlarına çiçekten taçlar takarak süslenir ve çocuklara minyatür şarap kapları hediye edilir. [157] Anthesteria festivalinde önce ölen küçük çocuklar için bu minyatür şarap kapları, mezarlarına konulur. Çocukların yer altında bu festivali kutladığına inanılır.[158] Bugün de Dionysos rahipleri, seçkin kişileri bir yarışmaya çağırırlar. Konuşmanın yasak olduğu, içki yarışı, trampet sesi ile başlar ve içkisini ilk bitiren kişi galip olarak taçlandırılarak şarap tulumu kazanır.[159] Ayrıca insanlar bir araya gelerek ziyafetler verirler. Genellikle herkes kendi yemeğini ve şarabını getirir. Bu arada köleler de bu gün ziyafetlere ve eğlencelere katılma hakkına sahiptir.[160] Festivalin ikinci günü yer alan önemli bir ritüel de tanrı Dionysos ve Archon Basileus'un karısı arasında ki *kutsal evlilik* törenidir. Bu tören sitede çoğalma gücünü yeniden canlandırmak içindir.[161] Tören, festivalin kutlandığı Limnaion kutsal alanında başlar. Kraliçe, ona eşlik eden on dört *Gerarai* ile gizli bir ayine katılır. Kraliçe daha sonra agoranın yanında bulunan, yönetimin merkezi kabul edilen boukleion'a ulaşır ve damadı bekler. Törenin bundan sonrası da gizemli olduğu için tam olarak bilinememektedir.[162]

Anthesteria Dinysos onuruna kutlandığı gibi aynı zamanda ölülerin ve ruhların da festivalidir.[163] Festivalin son günü ölülerin memnun edildiği etkinlikler düzenlenir. Bu güne *chytrai* denilir ve bu adı ölüleri ve yer altı Hermes'ini memnun etmek için farklı sebzelerin kaynatıldığı kaptan alır. Bu günde ölü ruhlarının halkın arasında dolaştığına inanılır. Ruhların evlere girmemesi için kapı eşiğine zift sürmek gibi önlemler alınır.[164]

---

[156] Parke, s. 108.
[157] Larson, s. 130.
[158] Erika, s. 95.
[159] Erika, s. 95.
[160] Parke, s. 117.
[161] Colette Estin ve Helene Laporte, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, çev. Musa Eran, Tübitak, Ankara, 26.basım, 2010, s. 105.
[162] Erika, s. 96 ve 97. Gerarai: sayıları tapınakta ki altar sayısına eşit gelen ve kral tarafından atanarak bu ritül de ve yılın diğer Dionysos ritüellerinde yer alan görevliler.
[163] Erika, s. 92.
[164] Parke, s. 116.

2.1.4. Thesmophoria Festivali

Antik Yunan'da ki diğer önemli bir bayram da yalnızca kadınların katıldığı Thesmophoria'dır. Tanrıça Demeter onuruna kutlanır. Thesmophoria şenlikleri Pyanopsion (Ekim-Kasım) ayında kutlanırdı. Festivalin ilk günü *anodos* (tırmanma) olarak adlandırılır, bu günde bir tepede bulunan Demeter tapınağına çıkılır.[165] Festival başlamadan önce kadınlar üç gün iki gece için tapınak etrafında kamp kurarlar. Barınak ya da çadırlar kurarak gruplar halinde uyurlar.[166] Festivalin ikinci günü *nesteia* (oruç) olarak adlandırılır. *Nesteia* gününde kadınlar Demeter'in acısını yaşayarak, ağıtlar yakarak, kendilerini onunla özdeşleştirirler, cinsel arzuyu bastıracak bitkilerin üzerinde yerde oturur ve anlaşılan berekete geçişi simgeleyen müstehcen danslar yaparlar ki bu müsekkin (yatıştırıcı) bitkiler kadınların iffetini, saflığını da simgeler.[167] Bayramdaki ritüeller hakkında bilgi sağlayan ana kaynaklardan Lucianos'un aktardığına göre; kurban edilen domuzlar ve çörekler mağaralara atılır, arkeolojik kazılarla pek çok Demeter tapınağın da bu tür mağaralar bulunmuştur, daha sonra *antletriai* diye adlandırılan kadınlar mağaralara inerek çürüyen kalıntıları toplarlar ve Demeter ile Persepone altarına koyarlar.[168] Böylece bereketli bir hasat dönemi geçirmeyi umarlar. Bayramın üçüncü günü *kaligeneia* olarak adlandırılır. *Kaligeneia-güzel doğum/ürün günü*, bayramda kurbanların sunulduğu, şölen yapılan gündür. Persephone'nin dönüşü, Demeter'in insanlığın ve tarımın bereketindeki öncü rolü kutlanır bu günde.[169]

Heredotos bize Ephesos kentinde de bu bayramın kutlandğını şöyle aktarır; *"*Ephesos topraklarına vardılar, (Khios'lular) geceydi ve Ephesos kadınları Thesmophorialar'ı kutluyorlardı. "[170]

---

[165] Erika, s. 18.
[166] Parke, s. 85.
[167] Emine Çaykara, "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria" Muhibbe Darga, **Anadolu'da Kadın**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 303.
[168] Erika, s. 19.
[169] Çaykara, s. 303.
[170] Heredotos, VI. 16.

2.2. İYONYA'DA KUTLANAN FESTİVALLER

2.2.1. Ephesos Kenti ve Artemis Tapınağı

Ephesos, antik dönemde İyonya sınırları içinde, Kaistros nehri (Küçük Menderes) ağzında yer almaktaydı.[171] Kent günümüzde İzmir'in Selçuk ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır. Tarihi süreç içerisinde birkaç kez yeri değiştirilen kentin ilk kurulduğu yer, Pion Dağı'nın (Panayır) kuzey yamacında ve etekleri olarak belirlenmiştir.[172] Kentin kurucusu M.Ö 1200'de Ege Göçlerinden sonra Atina kralı Kodros'un oğullarından Androkhos olarak belirtilir.[173] Ephesos üzerinde Lydia, Pers ve Büyük İskender'in egemenlik kurduğu görülmektedir. Helenistik Krallık döneminde ise Ephesos, Lysimakhos, Seleukos'lar ve Ptolemaios'ları desteklemiştir. M.Ö 190'da Pergamon Kralı Eumenes'in egemenliğine girer.[174] Pergamon Krallığı'nın vasiyet üzerine Roma'ya bırakılması ile Anadolu'da Roma hâkimiyeti dönemi başlar. Gerek Ephesos, gerekse Pergamon M.Ö 129'da Roma tarafından kurulan Asya Eyaleti'ne bağlanır. Daha sonra ise M.Ö 29 yılında Ephesos, Octavianus Augustus tarafından Asya Eyaleti'nin başkenti ilan edilir. Bununla Asya Eyaleti'nin idari merkezi Pergamon'dan Ephesos'a taşınır.[175]

Ephesos kentinde tapınım gören tanrıçalardan en önemlisi Ephesos Artemisi'dir. Ephesos Artemisi kültünün varlığı, Pausanias'a göre İyon göçünden önceki döneme dayanır. Tanrıça onuruna ilk tapınağın Amazonlar tarafından kurulduğundan bahsedilir.[176] Tanrıça onuruna inşa edilen Artemis Tapınağı, antik dünyanın önemli yapıları arasında yer alır. Tanrıça Artemis, Roma Panteonunda Diana adı ile anılmaktadır dolayısıyla tapınak Diana Tapınağı olarak da adlandırılmaktadır. Tapınak antik dönem içinde pek çok kez onarım görmüştür. Tapınağın, M.Ö 356'da Herostratos tarafından ateşe verildikten sonra daha büyük ve gösterişli olarak

[171] Selçuk Gür, **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 183.
[172] Bean, s. 141.
[173] Strabon, XIV. 1, 3.
[174] Bean, s. 143.
[175] Gür, ss. 186-187.
[176] Pausanias, **Description of Greece**, çev. W. H. S. Jones, William Heinemann, London, 1918, 7. 2. 7.

yeniden inşa edildiği bilinmektedir.[177] Sidon'lu Antipatros'un şiirinde dünyanın yedi harikasından bahsedilir ve bunlar arasında Artemis Tapınağı da vardır.[178] Tapınağın mimari özellikleri hakkında da Vitruvius bilgi sağlamaktadır:

> *Gerçekten de, mermer işçiliği ile yapılan bezemelerinden dolayı kendi başlarına en yüksek düzeyde bir sınıf oluşturan tapınakların bulunduğu dört yer vardır. Tanrıların törensel tapınmalarındaki seçkin konumlarını, onları oluşturan mükemmelliğe ve bilgeliğe borçludurlar. İlk önce, İyon biçeminde ki, Gnosos'lu Chersiphron ve oğlu Metagenes tarafından başlatılan ve kendisi Diana'nın bir kölesi olan Demetrius ile Miletos'lu Paenius tarafından tamamlanan Efes'te ki Diana tapınağı vardır.* [179]

Vitruvius, Artemis Tapınağı'nın İyon düzeninde olduğunu ve bu İyonik tapınak üzerine Chersiphron ve Metagenes'in bir kitap yayınladığından da bahseder.[180] Ayrıca mimar Chersiphron'un tapınağın sütun gövdelerini taşırken ki uyguladığı yöntem hakkında da bilgi verir.[181] Tapınak görkeminden başka, sahip olduğu hazineden dolayı da ünlenmiştir. Banka işlevi gören tapınak Aristides'e göre, tüm Asya'nın ortak hazinesidir.[182] Ayrıca tapınak, bir sığınma alanıydı. Sınırları içine sığınmış herhangi bir kişiye kesin koruma sağlayan, *dokunulmazlık hakkı* (asylia) vardır.[183]

Her yıl, Tanrıça Artemis onuruna, adını aldığı Artemision ayında, *Artemisia* festivali düzenlenirdi. Festivalde yerli halk kadar yabancıların da katıldığı bir kalabalık olurdu. Festivalin bu kadar ünlü olmasının sebebi, Ksenophon'un eserinde anlattığı bir gelenektir. Geleneğe göre festivalde genç kızlar kendine uygun bir koca ve genç erkekler de uygun bir eş seçerlerdi.[184] Ksenophon'un eserinde bu festival sırasında tanışan Habrocome ve Anthia'nın aşkı anlatılır.[185] Ayrıca Ksenophon festivalde ki tören alayına dair de bir betimleme sunar. Buna göre, tören alayı kentten tapınağa yaklaşık bir mil (1.334 km) kadar yol alır. Kentin genç kızları ve genç

---

[177] Alfred Bernhard-Walcher, "Efes Artemis Kutsal Alanı- yok olmuş bir Dünya Harikası", çev. Şükrü Tezer, Banu Yener Marksteiner, Ümran Yüğrük-Planken, (Yayımlayan Wilfried Seipel), **Efes Artemisionu, Bir Tanrıçanın kutsal mekânı**, Phoibos, 2008, s. 15 ve s. 29. Ayrıca bkz. Strabon, XIV. 1, 22.

[178] Bernhard-Walcher, s. 15.

[179] Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On Kitap**, çev. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Dördüncü baskı, 2005, VII. 16.

[180] Vitruvius, III. 2. 7 ve VII. 12.

[181] Vitruvius, X. 2. 11.

[182] Edward Falkener, **Ephesus and the Temple of Diana**, London, 2010, s. 313.

[183] Bean, s. 144. Ayrıca bakınız asylia sınırlarının genişletilmesi hakkında; Strabon, XIV. 1, 23.

[184] Irene Rıngwood Arnold, "Festivals of Ephesus", **Amerikan Journal of Archeology**, Cilt: 76, No: 1, Ocak, 1972, s. 18.

[185] Bkz. Ksenophon, "An Ephesian Tale", çev. Graham Anderson, **Collected Ancient Greek Novels**, (Ed. B. P. Reardon), University of California Press, London, 2008, ss. 125-169.

erkekleri tören alayında yer alır. Tören alayında sırasıyla ilk önce kutsal nesneler, meşaleler, sepetler ve tütsüler daha sonra atlar, köpekler, av malzemeleri yer alır. Genç kızların başında dize kadar uzanan mor bir tunik giyip, kuşak bağlayan ve mızrak taşıyan Anthia yer alır. Anthia'yı köpekler takip eder.[186] Tören alayı Artemis Tapınağı'ndan yola çıkar, Magnesia Kapısı'na varır, oradan geri dönüp agora Kuretler caddesi, tiyatro, Koresos Kapısı'ndan Artemis Tapınağı'na geri dönerdi.[187] Tören alayı tapınağa ulaşınca kurban töreni için tapınağa girer. Kadın ve erkekler bir tarafa genç kız ve genç erkekler bir tarafa dağılırdı. [188]

Artemisia festivalinde muhtemelen spor, tiyatro ve müzik yarışmaları düzenlenirdi.[189] Bu festival de Ephesia festivalinde ki gibi tüm yarış türlerini içerir.[190] Geç dönemde bu yarışmalara at yarışları da dâhil edilmiştir.[191] Sonraki dönemlerde yarışlar *Artemisia Kommodeia*'ya adanmaya başlar bu unvan Kommodus dönemi Ephesus valisi L. Fabius Clio tarafından eklenir.[192]

2.2.1.1. Ortygia Kutsal Alanı

Yaygın bir uygulama olarak bir kentin ana tanrı ya da tanrıçasının doğum gününde onuruna festival düzenlenir. Atina kentinin ana tanrıçası Athena onuruna doğum günü kabul edilen 28 Hekatombaion (Temmuz-Ağustos) ayında Panathenaia festivalinin düzenlenmesi gibi. Ephesos'lular tarafından da her yıl tanrıça Artemis'in doğum gününde bir kutlama yapılırdı. Strabon'un aktardığına göre;

> *Aynı kıyıda denizden az yüksekte, çoğu selvilerden meydana gelmiş her çeşit ağacın yetiştiği şahane bir koruluk olan Ortygia da bulunur… Burada her yıl genel bir bayram yapılır ve belirli bir âdete göre gençler görkemli şölenler vererek birbirleriyle yarışırlardı. Bu sırada, Kuretler'in özel bir topluluğu da şölenler düzenler ve bazı mistik kurban törenleri yapardı.*[193]

---

[186] Ksenophon, 1. 2.
[187] Gür, s. 209.
[188] Ksenophon, 1. 3.
[189] Paul Trebilco, "Asia", **The Book of Acts in Its First Century Setting, Graeco-Roman Setting**, (Ed. David W. J. Gill ve Conrad Gemph), Cilt: 2, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, U. K. 1994, s. 321.
[190] Arnold, s. 18.
[191] Gür, s. 209.
[192] Trebilco, s. 321.
[193] Strabon, XIV. 1, 20.

Ephesos'lular tanrıça Artemis'in doğum yeri olarak bu koruluğu kutsal kabul ederler.[194] Tanrıça Leto'nun Artemis ve Apollon'u burada doğurduğu ve Kuret'lerin ikizleri tanrıça Hera'dan sakladığına dair bir öykü bulunmaktadır. Bu nedenle tanrıça Artemis'in doğum günü kabul edilen Atina takvimine göre Thargelion (Mayıs-Haziran) ayında burada bir festival düzenlenir ve doğumdaki rollerinden dolayı Kuret'ler de bu festivalde özel olarak yer alırlardı.[195]

Starbon'un anlattıklarından yola çıkarak kutlamaların iki bölüme ayrıldığı sonucuna varabiliriz. İlk bölüm, ikizlerin doğumudur. İkinci bölüm ise, iki şenlik yemeğinden oluşur; ilki henüz külte kabul törenine girmemiş adaylara Ephesos'lu gençler tarafından düzenlenir. Diğeri, Kuret'ler tarafından külte kabul törenine girmiş adaylara düzenlenir.[196]

2.2.1.2. Ephesos Kentinde Kutlanan Diğer Festivaller

Ephesos'da ki en eski ve muhtemelen en çok saygı gören iki festivalden biri *Ephesia* Festivalidir.[197] Artemision ayında kutlanan bu festivalin M.Ö 5. ve 6. yüzyıllarda Poseidon Heliconius'a adanmış Panionion'da bulunan tapınakta kutlanan Panionion festivalinden kaynaklandığı düşünülür. Daimi savaş tehdidinden dolayı bu festivalin Ephesos'da kutlanmaya başlandığı görülür.[198]

Ephesia festivali pek çok yönden panegyric festivallere benzer ancak bunlardan farklı olarak yıllık olarak kutlanır ve tüm yarışma türlerini içerir. Müzik yarışmaları ön plandadır.[199] Ayrıca spor ve şiir yarışmaları da yer alır.[200] Büyük festivallerin kutlandığı dönemde hem katılımcıların güvenlik yolculuk yapabilmesi

---

[194] Tacitus, **Annales**, çev. Alfred John Church ve William Jackson Brodribb, Random House, New York, 1942, 3. 61. (Ephesos'lular ikizlerin doğum yerini Delos adası değil Ortygia olarak kabul ederler.)

[195] Guy M. Rogers, "The Mysteries of Artemis at Ephesos", **100 Jahre Österrichische Forschungen in Ephesos**, (Ed. H. Friesinger-F. Krinzinger), 1995, s. 241.

[196] Lilian Portefaix, "The Image of ArtemisEphesia- A symbolic configuration related to her mysteries", **100 Jahre Österrichische Forschungen in Ephesos,** (Ed. H. Friesinger-F. Krinzinger), s. 613.

[197] Arnold, s. 17.

[198] Thucydides, **Peloponnesian War**, çev. Richard Crawley, J.M. Dent and Sons Ltd. London, 1910, 3. 104. 3. Ayrıca bkz. Diodorus Siculus, **World History**, çev. C.H. Oldfather, Cilt: 4-8, William Heinemann Ltd. London, 1935, 15. 49. 1.

[199] Arnold, s. 18.

[200] Thucydides, 3. 104. 3.

hem de festivalin barış ortamı içerisinde kutlanabilmesi için kutsal ateşkes ilan edilirdi. Ephesia festivalin yapıldığı Artemision ayında da bir ateşkes yapılır.[201]

Roma döneminde Ephesos'da İmparator Domitian onuruna *Olympia Oyunları* düzenlenir. Oyunlara dair en erken referans veren, Iasos'lu (Milas) atlet Titus Flavius Quirina Metrobius'un başarılarının listelendiği bir yazıttır. Bu yazıta dayanarak oyunlar M.S 90'a tarihlendirilir.[202] Hadrian dönemine kadar oyunlara dair bir kanıt olmadığından, oyunların sonlandırıldığı ve Hadrian döneminde yeniden canlandırıldığı düşünülür.[203] Kentin geleneksel tanrısı onuruna doğum gününde festival düzenleme geleneği imparatorlar onuruna düzenlenen festivallerde de görülür. Asya eyaletinde de imparator onuruna yapılan kutlamaları, imparatorun doğum günüde kutlama eğilimi bulunmaktadır. Buna dayanarak festivalin, Domitian'ın doğum günü olan 24 Ekim'de başlamış olabileceği ve asıl Olympia Oyunlarının beş gün sürmesinden dolayı da 28 Ekim'de sona ermiş olabileceği düşünülür.[204] Ayrıca Ephesos'da Domitian döneminde Liman Hamamı inşa edilmeye başlanmıştır. Yapıya Trajan ve Hadrian döneminde eklemeler olmuştur.[205] Hamam ve gymnasium yapıları hem Hellenistik dönemde hem de Roma döneminde, kentteki gençlerin eğitim gördüğü ve sosyalleştikleri mekan olma dışında festivallerde yarışmalara katılacak sporcular içinde egzersiz alanı sağlar. Domitian döneminde de böyle büyük bir hamam kompleksi inşa edilerek, Domitian onuruna düzenlenen Ephesos'daki Olympia oyunları için gereken ihtiyacı karşılamıştır.[206] Asıl Olympia oyunlarında ki mimari yapı, Ephesos Olympia'sı için model sağlamıştır.[207]

2.2.2. Miletos Kenti ve Didyma Apollon Tapınağı

Miletos kenti, kuzeye doğru Maiandros'un (Büyük Menderes) ağzında, geniş körfeze çıkıntı yapan dar bir yarımadanın ucunda, daha eski bir yerleşmenin yerine yakın bir konumda bulunur. Arazisi –güneyde tepeliktir- sınırlı ve verimsiz idi fakat

[201] Arnold, s. 18.
[202] Steven J. Friesen, **Twice Neokoros; Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family**, E.J. Brill, 1993, s. 117.
[203] Friesen, ss. 117-118.
[204] Friesen, s. 139.
[205] Nweby, s, 235.
[206] Friesen, s. 128.
[207] Friesen, s. 128.

kentin yeri ona deniz ticareti için her tür olanağı vermiştir.[208] Bundan dolayı Miletos önemli bir liman kenti olup, kurduğu geniş koloni ağı sayesinde ticari ilişkileri gelişmiştir. Strabon'a göre Miletos, Pylos'lu Neleus tarafından kurulmuştur.[209] Panionion Birliği içinde yer alan on iki kentten biridir.

Miletos kenti arazisinde yer alan Didyma Apollon tapınağı, antik dönemin önemli kehanet merkezlerindendir. Strabon'a göre tapınağın yeri; "…hemen Miletosluların Poseidon'undan sonra kıyıdan on sekiz stadion içerde, Brankhid'ler ülkesinde Didyma Apollonu'nun kehanet ocağı vardır, diye ifade edilir."[210] Buraya Brankhidler ülkesi denmesi, tapınağın kuruluş öyküsünden kaynaklanmaktadır. Tapınağın kurucusunun, Apollon'un bir Miletoslu kadınla imtizacından doğmuş Brankhos olduğu rivayet edilmektedir. Bu tapınağın kurucusu olan Brankhos, aynı zamanda buranın ilk rahipliğini de yapmıştır. Brankhos'dan sonra rahiplik Brankhos sülalesine geçmiş ve bu suretle tapınağın ismi Didyma'dan ziyade Brankhidai olarak tanına gelmiştir.[211] Tapınağın kuruluş öyküsü şöyle anlatılmaktadır; Brankhos'un annesi Miletoslu bir kadındır. Bir gün kadıncağız hamileliği sırasında rüyasında güneşi sinesine, kalbine girmiş olarak görür. İşte bunun içindir ki bilâhara dünyaya gelen oğluna, rüyasında maruz kaldığı korkuya izafeten Brankhos adını vermeyi münasip görür. Brankhos büyür, delikanlı çağına ulaşır. Nihayet bir gün bir korulukta dolaşırken Apollon'a rastlar. Tanrı onu görür görmez, bir nefesle gâipten haber verme hünerini bahşeder. Bu tılsıma nail olan Brankhos, gecikmeden aynı korulukta, tanrısından tılsım aldığı mahalde bir mabed inşa ettirir. Çok geçmeden mabed büyük bir rağbet görür ve bilhassa içindeki kehanet ocağıyla bütün dünyaya ün salar. Mabet babadan oğula uzun müddet Brankhidai ismiyle intikal eder ve o aile mabedin tabii varisleri addedilir. Mabet uzun asırlardan sonra Brankhos ailesinden bu sefer Eaangelidai ailesine intikal etmiştir.[212] Ayrıca Strabon da tapınak hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır;

> *Pers saldırısından sonra Miletos'lular burada dünyanın en büyük tapınağını yaptılarsada, genişliğinden ötürü bu tapınağın çatısı örtülememiştir. Tapınağın etrafını çeviren kutsal alanın çevresi, bir kasaba halkının iskân*

[208] David Magie, 3, s. 39.
[209] Strabon, XIV. 1, 3, s. 184.
[210] Strabobon, XIV. 1, 5. Ayrıca bkz. Heredotos, II. 159.
[211] Zafer Taşlıklıoğlu, **Anadolu'da Apollon Kült'ü İle İlgili Kaynaklar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1963 s. 39.
[212] Lucianus, **Aleksander**, 29'dan aktaran Taşlıklıoğlu, s. 40.

edecek kadardır. Bu alanın iç ve dış tarafında nefis ve kutsal bir koruluk vardır ve bu alandaki diğer yerlerde de kehanet ocağı ve kült eşyaları bulunur.[213]

Didyma Apollon Tapınağı, M.Ö 494 yılında İyonya isyanı esnasında Persler tarafından yıkılmıştır. Yeni tapınağın inşası Büyük İskender ile başlamış ve Seleukoslar döneminde devam etmiştir. Tapınağın mimarları, Paionios ve Daphnis idi.[214]

Miletos ve başlıca kutsal alanı arasında ki bağların cisimlenmiş hali, Miletos'tan başlayıp Stephania Tepeleri ve Panormos yoluyla Didyma'ya ulaşan toplam 16,4 km.'lik *Kutsal Yol*'du Kutsal yol, 28 m. genişliğinde ve 100 m. uzunluğundadır.[215] Bu Kutsal Yol, Didyma'ya en yakın bölümü M.Ö VII. ve VI. yüzyıla tarihlenen bir sıra heykellerle süslenmiş olarak, Miletos'dan tapınağa değin tören alaylarının izlediği yoldur.[216]

Didyma Apollon Tapınağı, Ephesos Artemisi Tapınağı'nda olduğu gibi, sınırları içine sığınanlara kesin koruma sağlayan, *dokunulmazlık hakkına* (asylia) öteden beri sahip olmuştur.[217]

Miletos kentinde ki Apollon tapınımın varlığına dair kent sikkeleri ele alınabilinir. Miletos'un Apollon tasvirini içeren sikkeleri M.Ö 350 yıllarından itibaren başlayarak imparatorluk devri devamınca kullanılmıştır. İmparatorluk devri sikkelerinde ise terslerinde Apollon Didymeus'un ayakta tasvirleri vardır; ok ve yay taşımaktadır.[218]

Miletos kenti tanrı Apollon onuruna *Didyma* festivalini kutlamaktadır. M.Ö 300'den önce bu festival hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz.[219] M.Ö 5.yüzyıl içinse *Molpoi* denilen rahiplerin düzenli aralıklarla Miletos kentinden Didyma'ya düzenlediği tören alayı hakkında bazı kanıtlar bulunmaktadır.[220] Festivalden bahseden belgelere baktığımızda, Apollon onuruna düzenlenen Didyma'dan ilk olarak M.Ö 300'den sonrakilerde rastlanır. M.Ö 299/298'e tarihlenen belgede,

---

[213] Strabon, XIV. 1, 5.
[214] Gür, ss. 245-246.
[215] Alan M. Greaves, **Miletos**, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 152. Ayrıca bkz. Gür, s. 233.
[216] Magie, 3, s. 41.
[217] Bean, s. 216.
[218] Taşlıklıoğlu, s. 32.
[219] Joseph Eddy Fontenrose, **Didyma, Apollo's Oracle, Cult and Companions**, University of California Press, 1988, s. 67.
[220] Fontenrose, s. 68.

Antiokhos'un Miletos Dionysia ve Didyma koro (belki de spor) yarışları için *proedria* bağışladığından dolayı onurlandırıldığı görülür.[221] Daha sonraki bir tarihte yaklaşık olarak M.Ö 210 ve 200 arasında Miletos'lular Didyma festivalini *taçlı oyunlar* (agon stephanites) olarak kurarlar ve her dört yılda bir kutlamaya başlarlar.[222] Önceleri Miletos'lular festivali Didyma olarak duyurmuşlardır. Ancak daha sonra yazıtlarda *Megala Didyma* (Büyük Didyma) olarak adlandırılır.[223] Festival, tanrı Apollon'un doğum günü kabul edilen ve kutsal olan ayın (Artemision) yedinci günü kutlanmaya başlanır. [224]

Diğer büyük Helen festivalleri gibi, Didyma, ilk günün sabahında büyük bir tören alayı ve kurban töreni ile başlar. Kent memurları ve kült görevlileri, tören alayı ve kurban töreninde yer alırlar.[225]

Tören alayı, Miletos'dan Didyma'ya uzanan Kutsal Yol'u takip eden bir güzergâhı izler. Bu güzergâhı kullanma nedeni; Molpoi alayı törensel yolculuğunu yaparken, tüm mesafeyi (yaklaşık 16 km) yürüyerek aşmak ve ilahiler söyleyip dua etmek için yol boyunca çeşitli yerlerde durmak zorunda olmasıdır. Kutsal Yol üzerinde, heykeller ve çeşitli noktalarda, Molpoi alayının durup ilahiler söylediği tapınaklar bulunmaktaydı.[226] Başlangıçta Molpoi alayı iki tane çelenklerle kaplı *gylloi* (muhtemelen sunuların bulunduğu sepetler) taşırlar. Biri kentin güney kapısında ki (Kutsal Yol'a açılan, Kutsal Kapı) tanrıça Hekate heykelinin yanına koyulur, saf şarapla libasyon töreni yapılır ve tanrıçaya ilahiler söylenir. Diğeri ise Didyma kapısına konulur.[227] Yol boyunca çeşitli noktalarda durularak ilahiler söylenir sunular ve kurbanlar sunulur. Son olarak Didyma'da ki tapınak kapısına gelmeden önce Molpoi alayı, Chares heykelinde durarak ilahiler söylerler. Didyma'ya ulaştıktan sonra ne olduğundan bahsedilmez.[228]

Festivalde ki kurban töreni on iki Miletos kabilesinden seçilmiş olan bir grup kızlardan oluşan koronun, Apollon onuruna söyledikleri ilahi ile başlar.[229] Kurban edilen hayvanların kaç tane olduğu bilinmemekle beraber öküz kurban edilir ancak

[221] Fontenrose, s. 68. Ayrıca bkz. Magie, 3, s. 212.
[222] Fontenrose, s. 68.
[223] Fontenrose, s. 69.
[224] Fontenrose, s. 70.
[225] Fontenrose, s. 173.
[226] Greaves, s. 154.
[227] Fontenrose, s. 75.
[228] Fontenrose, s. 75.
[229] Fontenrose, s. 73.

yazıtın bir bölümünde kurban töreni *büyük bouthysia* yani *büyük öküz kurbanı* olarak adlandırılır. Kurban edilen hayvanların paylaştırılması ise kült görevlileri tarafından yapılır. Öküzden başka pek çok koyun ve keçinin de kurban olarak sunulduğu düşünülmektedir.[230]

Festivalde tören alayı ve kurban töreni dışında çeşitli dallarda yarışmalarda yer almaktadır. Kazananların yer aldığı yazıtlarda spor yarışları için; çocuk kategorisinde boks, güreş, stadion, diaulos, pankration ve pentathlon yarışları yer alırken genç kategorisinde boks yarışları ve yetişkin erkekler için de boks ve belki de güreş yarışlarından söz edilmektedir. Makros dromos (uzun mesafe koşu yarışı) için ise yaş kategorisi belirtilmemiştir.[231] Sanat gösterileri alanında ise şu yarışlar bulunmaktadır; trajedi, lir ile şarkı söyleme, koro yarışları ve müzik yarışmaları.[232] Meşale yarışı düzenlendiği de bilinmektedir.[233] Yarışmacılara sunulan ödüle baktığımızda, Didyma festivalinde ki oyunların *taç oyunları* (agon stephanites) özelliği kazandığı dönemde defneyapraklarından taç olduğu bilinmektedir. Muhtemelen, kazanan yarışmacılar tanrıya şükranlarını sunmak için, kazandıkları taçları tapınağın duvarına asıyorlardı.[234]

M.Ö 200'den sonra Didyma festivali taç oyunları olarak *panegyris* özellik kazanır yani spor ve diğer tür yarışmaları içeren daha kapsamlı bir hal alır ki bu tür yarışmaları kentten ve dışarıdan pek çok insan izlemeye gelir. Böylece festivale yalnızca Miletos halkı değil diğer kentlerden de hem yarışmacı olarak hem de izleyici olarak pek çok kişi katılmaktadır. Her Miletos koloni kenti şüphesiz festivale temsilci göndermektedir.[235]

M.S. 2.yüzyıl sonlarında ya da muhtemelen daha geç bir tarihte, festivale Kommodeia adı eklenir, böylece festival *Megala Didymeia Kommodeia* adını alır. Bu ismin eklenmesi yıllık kutlamalarda tanrı Apollon ile beraber imparator Kommodus'un onurlandırıldığını gösterir.[236]

[230] Fontenrose, s. 73.
[231] Fontenrose, s. 70.
[232] Fontenrose, s. 71.
[233] Fontenrose, s. 72.
[234] Fontenrose, s. 72.
[235] Fontenrose, s. 73.
[236] Fontenrose, s. 73.

2.2.3. Priene Kenti ve Poseidon Helikonios Tapınağı

Priene, Strabon'da on iki İyon kenti içerisinde yer alır ve Prienelilerin İyonlar'ın ortak bayramı Panionion'da rahip olarak hizmet ettikleri belirtilir.[237] Tüm İyonya kentleri içinde en güzel yerleşim planına sahip olan Priene, Maiandros'un (Büyük Menderes) ağız kısmının üstünde, Mykale Dağı'nın güney tarafında bir dizi teraslar üzerinde kurulmuştur.[238]

İyon halkları bir araya gelerek *İyonya Federasyonu*'nu, üye kentlerin ortak çıkarlarının ilerletilmesi ve ortak bir tapınım sürdürülmesi için M.Ö VII. yüzyıl bitiminden önce kurmuş görünüyor.[239] Birliğin kuruluş tarihini tartışan Caspari, İyon göçünden önce böyle bir birliğin bulunmadığını, en azından M.Ö 7. yüzyıl başlangıcına kadar dayandığını belirterek M.Ö 900-800 arası bir tarihin kesin olarak kabul edilebileceğini belirtir.[240] M.Ö V.yüzyıl başlangıcından önce federasyondaki kentlerin sayısı kuzeyde Phokaia güneyde Miletos'a değin sahil boyunca yer alan on iki kente yükselmiştir.[241] Federasyonu oluşturan on iki kent ise; Ephesos, Miletos, Myous, Teos, Erythrai, Phokaia, Lebedos, Kolophon, Priene, Klazomenai, Khios ve Samos'tur. Daha sonra Smyrna da bu federasyona katılır.[242] Bu Federasyon *Panionion Birliği* olarak da adlandırılmıştır. Birliğin dinsel merkezi ise Priene kenti yakınlarında ki Panionion'dur. Burada yer alan Poseidon Helikonios'a adanmış olan bir tapınak yer alır. Burada her yıl bir festival düzenlenmektedir. Bu festival hakkında Strabon'dan bilgi sağlamaktayız: "Kıyıdan önce, denizden üç stadion içerde olan Panionion bulunur. Burası Pan-İonia denilen birliğin bulunduğu yerdir ve burada her yıl İonia'lıların geleneksel festivali yapılır, Helakonia Poseidon'u onuruna kurbanlar sunulur ve Priene'liler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler."[243]

Aynı festival hakkında Heredotos da İyonlar'ın bu festivali kutlamak için Panionion'da toplandıklarını belirtir.[244] Festival muhtemelen yıllık olarak ya da beş yılda bir kutlanmaktadır, doğal olarak katılımcıları resmi temsilciler ve İyonya

[237] Strabon, XIV. 1, 3-4 ve XIV. 1, 20.
[238] Magie, 3, s. 50.
[239] Magie, 3, s. 24.
[240] M.O. B. Caspari "The Ionian Confederacy", **The Journal of Hellenic Studies**, cilt: 35, 1915, ss. 173-176.
[241] Magie, 3, s. 24.
[242] Strabon, XIV. 1, 2-4.
[243] Strabon, XIV. 1, 20.
[244] Heredotos, 1. 148.

kentlerinden festivale gönderilen yarışmacılardan oluşmaktadır.[245] Festivalde ki asıl etkinlik muhtemelen Posedion onuruna yapılan kurban töreni ve ayrıca en azından M.Ö 2.yüzyılda var olan yarışmalardır.[246] Festivalin Helenistik dönem boyunca Panionion'da kutlanmadığı görülür. M.Ö IV. yüzyıl başlarında Diodoros'a göre, onların (İyonlar'ın) festivali sürekli savaşlardan kaynaklanan tehlikeden dolayı artık Panionion'da kutlanmamış fakat Ephesos yakınında daha güvenli bir yerde yapılmıştır. Thukydides zamanında burası Ephesia diye adlandırılmıştır.[247] Bundan dolayı Ephesia festivali Panionion'un devamı olarak kabul edilmiştir.

2.2.4. Menderes Magnesia'sı ve Artemis Leukophryene Tapınağı

Ephesos'dan sonra gelen ilk kent Magnesia'dır. Bir Aiol kenti olan Magnesia, ırmağın yakınında olduğu için *Maiandros üzerinde ki Magnesia* olarak adlandırılır.[248] Günümüzde ise Magnesia, Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar beldesine bağlı Tekinköy sınırları içinde, Ortaklar-Söke karayolu üzerinde yer almaktadır.[249]

Magnesia kentinde tapınım gören tanrıçalardan en önemlisi Artemis'tir. Sikkeler, yazıtlar ve antik dönem için önemli özellikler sergileyen Artemis Leukophryene tapınağı, Artemis tapımının önemi ortaya koymaktadır. Tapınağın önemi hakkında Strabon'dan bazı bilgiler edinmekteyiz.

> *Bugünkü kentte Artemis Leukophryene tapınağı bulunur. Bu tapınağın kutsal alanının ölçüleri ve adak eşyalarının sayısı Ephesos'taki tapınaktan daha aşağıdadır fakat kutsal alanın yapılışındaki incelik ve uyum ondan daha yüksektir. Ephesos (Ephesos Artemis Tapınağı) ve Didyme'de ki (Apollon Tapınağı) iki tapınak dışında, ölçü bakımından Asia'da bulunan bütün kutsal yerleri geçer.*

Artemis Leukophryene tapınağı, Anadolu'daki Hellenistik döneme ait en büyük dördüncü tapınaktır ve mimar Hermogenes'in eseridir.[250] Tapınağın mimari özellikleri ve önemi hakkında Vitruvius bilgi sağlamaktadır. Vitruvius eserinde,

---

[245] Matthew Dillon, **Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece**, Routledge, 1997, s. 129.
[246] Dillon, s. 129.
[247] Magie, 3, s. 177. Ayrıca bkz. Thucydides, 3. 104. 3. Ayrıca bkz. Diodorus Siculus, 15. 49. 1.
[248] Strabon, XIV. 1, 39.
[249] Orhan Bingöl, **Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti Menderes Magnesiası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 12.
[250] Bingöl, s. 53.

Hermogenes'in Artemis tapınağında uyguladığı pseudo-dipteros planın özelliğini vurgular.

> *Pseudo-dipteros, arkada ve önde sekizer, yanlarda ise köşeler de dâhil olmak üzere on beşer sütun bulunacak şekilde inşa edilir. Sellanın ön ve arka duvarları, ortada ki dört sütunun tam karşısında olmalıdır. Böylelikle, dış sütun dizisi ve duvarlar arasında iki sütun ağırlığının kalınlığı ve sütun alt çapının toplamı genişliğinde bir mesafe oluşacaktır. Bunun Roma'da örneği yoktur; fakat Magnesia'da Hermogenes'in Diana (Artemis) tapınağında ve Mnesthes'in Alabanda'daki Apollo tapınağında görülebilir.*[251]

Vitruvius eserinde tapınakları sınıflandırırken sütun aralıklarına göre bir ayrım yapar ve sütun aralıkları daha açık olan diastilos yapısına örnek olarakta Apollon ve Diana (Artemis) tapınaklarını verir.[252]

Vitruvius Hermogenes'in buluşu kabul ettiği pseudo-dipteros planın önemini vurgulayarak böylece, masraf ve işçilikten tasarruf sağlandığını, daha geniş bir yürüyüş alanı elde edilirken yapının asaletini de koruduğunu ve sağladığı geniş alan sayesinde yağmurdan daha fazla insanın korunabileceğini belirtir.[253] Batıya dönük bu tapınak İyon düzenindedir. Attika tipi sütun kaideleri ve sütunların üzerinde yer alan figürlü friz, Anadolu'daki ilk örnekleridir. Frizde Amazonlar savaşı anlatılır.[254]

Menderes Magnesia'sında tanrıça Artemis Leukophryene onuruna tapınak kurulması ve oyunların düzenlenmesi öyküsü; (M.Ö 220/219) tanrıçanın kendini göstermesinden sonradır. Buna göre tanrıçanın kendini göstermesiyle Delphi'deki Apollon kâhinine başvurulur ve kâhinden Artemis Leukophryene ile Pythian Apollo'ya saygı duyulması ve Menderes Magnesia'sı topraklarının kutsal ve dokunulmaz olmalı yanıtı alınır.[255] Bunun üzerine Magnesia'lılar Asya halkları için il olarak para ödüllü oyun kurarlar.[256] Daha sonra oyunlar Stephanos'un oğlu Moiragoras'ın Stephaneforos'luğu döneminde (M.Ö 208/207) Pythia oyunları değerinde altın parçalarından yapılan tacın sunulacağı, taç ödüllü oyun haline gelir ve birliklere, kentlere Artemis Leukophryene'yi onurlandırmaları ve Magnesia topraklarını kutsal ve dokunulmaz kabul etmeleri için haberciler gönderilir.[257] Bundan dolayı ilk oyunların başlama tarihi M.Ö 203/202 yıllarıdır. Tapınağın yapım

[251] Vitruvius, III. III. 6.
[252] Vitruvius, III. III. 1-4.
[253] Vitrivius, Kitap III. II. 8-9.
[254] Bingöl, s. 53.
[255] Bagnall ve Derow (Ed.), 153, Rigsby 66 (Syll.^{3} 557).
[256] Bagnall ve Derow (Ed.), 153, Rigsby 66 (Syll.^{3} 557).
[257] Bagnall ve Derow (Ed.), 153, Rigsby 66 (Syll.^{3} 557).

tarihi işte bu *epiphanie* (tanrıçanın görünmesi) ve oyunlarla ilişkilendirilmektedir.[258] Oyunların içeriğine dair bilgiye ise Helenistik krallıklardan III. Antiokhos, III. Antiokhos'un oğlu Antiokhos, IV. Ptolemy ve Pergamon kralı I. Attalus'un davete yanıt olarak gönderdikleri yazıtlardan ulaşmaktayız. Bu yazıtlar Magnesia kenti agorasının batı stoanın güney yarısındaki duvarlarda yer almıştır.[259] Buradan elde edilen bilgiler ışığında oyunların her dört yılda bir düzenleneceği, müzik, at yarışları ve spor dalında yarışların yer alacağı, Pythia oyunları değerinde olup kazananlara altın parçalarından yapılmış taç sunulacağı görülür.[260]

Artemision ayının altıncı günü, Artemis Leukophryene'nin heykelinin yeni yapılan tapınakta ki parthenon'a diktirilmesi bir tören ile kutlanmaktadır. Ele geçen yazıtta bu kutlama *İsiteria* bayramı olarak adlandırılmaktadır.[261]

Bayramın içerdiği ögelere baktığımızda, kurban töreni ve tören alayının yer aldığı görülür. Yazıttan elde edilen bilgilere göre; Tapınak bakıcısı ve Artemis rahibesi, Artemision ayının altıncı günü tanrıça heykelinin parthenon'a yeniden dikilmesi sırasında olabildiğince görkemli kurbanlar sunmalıdır. Tören alayı hakkında da; Kadınların katıldığı ve tapınağa doğru giden dini bir geçit töreni düzenlenmeli, tapınakta tapınım törenleri yapılmalı ve külte layık olduğu şekilde özen gösterilmelidir. Tapınak bakıcısı, bakirelerden oluşan ve Artemis Leukophryene'yi onurlandıran dini ilahiler söyleyen bir koroyu yönetmeli. Diğer festival ve bayram kutlamalarında olduğu gibi bayram gününde, çocukların okulları tatil olmalı, erkek ve kadın kölelere de tapınım şenliklerine katılabilsinler diye izin verilmelidir. Yazıtta bayrama katılımcıların toplanması ve bayramın ilan edilmesi ise şu şekilde ifade edilmiştir;

> *Tapınağın şimdiki ve gelecekteki tellalları yukarıda sözü edilen bayram gününde, tüm halk tören giysileri içinde ve başlarında defne dallarından yapılmış bir çelenkle agorada toplanmalıdır. Başkomutan, süvari komutanı, subaylar, başyazman, meclis yazmanları, ekonomiden sorumlu memurlar, Stephanephoros ve diğer memurların huzurunda halk, meclis binasından sessizliğe davet etmeli ve çocukların okuduğu bir duadan sonra tüm halka çağrı yapılmalıdır.*[262]

Magnesia kenti arkeolojik verilere bakıldığında, festival ve bayram gibi törenlerde alayın geçit töreninden önce toplantı alanı adı verilen alanda toplanıldığı

[258] Bingöl, s. 67.
[259] Bingöl, s. 100.
[260] Bagnall ve Derow (Ed.), 154, RC 31-34.
[261] Bkz. Bingöl, s. 74. Tapınak naosu parthenon olarak adlandırılır.
[262] Bkz. Bingöl, s. 74. (100A no'lu yazıtın çevirisini vermektedir.)

düşünülmektedir.[263] Alanın iki yanında *topos* yazıtları adı verilen yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıtlara topos yazıtları denmesinin sebebi; yazıtların içinde *Artemis'i Sevenler, Zeus'u Sevenler, Dionysos'u Sevenler* gibi tanrılara yönelik dernek adlarının yanı sıra *Gençler'in Yeri, Kadınlar'ın Yeri, Müzisyenler'in Yeri* gibi, grupların duracakları yerleri belirtenler mevcuttur.[264]

Artemis Leukophryene tapınağında Ephesos'da ki Artemis tapınağında olduğu gibi, alınlıkta ortadaki büyük, yandakileri küçük olmak üzere üç kapı bulunur, İsiteria bayramında tanrıça heykelinin alınlıktaki bu orta kapıdan sergilendiği düşünülmektedir bundan dolayı bu kapı *epiphanie kapısı* olarak adlandırılmıştır.[265] Bayram da ki kurban töreninin, Artemis Kutsal alanında yer alan Artemis sunağında yapıldığı ve kurbanların bu sunakta kesildiği düşünülmektedir.[266]

2.2.4.1. Zeus Tapınağı

Menderes Magnesia'sında Artemis Leukophryene'den başka Zeus Sosipolis'e tapınım görülmektedir.[267] Kentte batıya yönelik olarak bulunan tapınak, kentin kurtarıcısı olarak tanımlanan *Zeus Sosipolis*'e adanmıştır.[268] Zeus tapınağı, Anadolu'da sütun yüksekliği (6.30 m.) kesin olarak saptanmış ender tapınaklardandır. Arşitravın üstünde yer alan frizinde, kabartma olmaması nedeniyle Anadolu'da ilk olma özelliği konusunda Artemis Tapınağı (Ephesos) ile bir yarış içindedir.[269]

Sikkelerde de Zeus tasvirine rastlanmaktadır. Buna göre Zeus sol elinde ki asasına dayanmış olarak tahtında oturmakta sağ elinde ise Magnetler'in *Arkhegetes*'ini yani *Artemis Leukophryene*'nin heykelini tutmaktadır.[270]

Zeus onuruna her yıl Artemision ayının on ikinci gününde kurban sunulmakta ve tören alayı düzenlenmektedir. Magnesia kent yazıtlarından elde edilen bilgilere göre; Zeus'a boğa adanması ve adanan boğanın kurban töreni için süresiz

[263] Bingöl, s. 85.
[264] Bingöl, s. 86.
[265] Bingöl, ss. 69-70.
[266] Bingöl, s. 77.
[267] Bkz. Strabon, XIV. 1, 41.
[268] Bingöl, s. 110.
[269] Bingöl, s. 112.
[270] Bingöl, s. 112.

görevlendirilmiş olan Stephanephoros, Artemis Leukophryene rahip ve rahibesi ile birlikte Artemision ayının on ikinci günü şehir dışına doğru bir dini tören korteji düzenlemeli ve adanmış olan boğayı kurban etmelidir. Tören kortejine yaşlılar, meclis üyeleri, rahipler ve memurlar, hem seçilmiş hem de kura ile belirlenmiş ephebeler, delikanlılık çağındakiler ve küçük erkek çocukları ile Leukophryene oyunlarında ya da çelenk kazanılan diğer yarışmalarda zafer kazananların hepsi katılmalıdır.[271] Tören kortejini yöneten Stephanephoros, on iki tanrıların *xoana*'larını (tanrı heykellerini) en güzel giysilerini giydirilmiş olarak taşıttırmalıdır.[272] Ayrıca bu günde yalnızca Zeus değil diğer iki tanrıya daha kurban sunulduğu anlaşılmaktadır; halen görevleri başında bulunan yöneticiler Artemision ayının on ikisinde üç kurban sunmalıdır. Bunlardan biri Zeus Sosipolis, biri Artemis Leukophryene ve biri de Apollon Pythios içindir: Zeus'a çok güzel bir koç, Artemis'e bir keçi, Apollon'a da bir teke. Zeus'a sunulan kurban Zeus Sosipolis sunağında kurban edilmelidir. Artemis ve Apollon için adananlar ise Artemis sunağında kurban edilmelidir.[273] Yazıtta kurban etlerinin paylaşımı da belirtilmiştir; boğayı kurban ettiklerinde, arta kalan etler tören kortejine katılanlara dağıtılmalıdır. Koçtan, keçiden ve tekeden Stephanephoros, rahibe, subaylar, oturumlara başkanlık etme ayrıcalığına sahip olanlar, tapınak gözetimiyle görevlendirilmiş olanlar, idari hâkimler ve tören donanımına katkıda bulunmuş olanların tümü paylarını almalıdırlar. Paylaştırmayı yöneticiler yapmalıdır.[274]

2.2.5. Kolophon Kenti ve Klaros Apollon Tapınağı

Klaros, Kolophon kentine bağlı bir kutsal alandır. Lebedos ile Kolophon arasında yer alan Klaros'ta çok ünlü kehanetleri ile tanınan bir Apollon Tapınağı vardı.[275] Bundan dolayı Klaros'ta Tanrı Apollon onuruna iki bayram kutlandığı

[271] Bingöl, s. 114.
[272] Bingöl, s. 115.
[273] Bingöl, s. 115.
[274] Bingöl, s. 115.
[275] Magie, 3, s. 53.

bilinmektedir. Bunlardan biri, her yıl kutlanan *Küçük Klaria* Bayramları, diğeri ise pentaeteris (beş yılda bir) kutlanan *Büyük Klaria* bayramlarıdır.[276]

Bu kutsal bayramlarda spor ve müzik yarışmaları yapılmaktaydı. Bu yarışmalarda birinci gelen kişiler çeşitli şekillerde ödüllendiriliyor ve heykel ve yazıtlarla onurlandırılıyorlardı.[277]

Klaria kutsal yarışmaları sportif ve entelektüel olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Birinci grupta gymnik (koşu, güreş, pentathlon), hippik (at ve araba yarışları) ve phrrik (hoplit yarışı) yarışmalar, ikinci grupta ise; müzik, şiir ve tiyatro yarışmaları yapılıyordu. Kos'ta bulunan yazıta göre Klaros'daki yarışmalarda Isthmia yarışmalarındaki kurallar geçerliydi.[278] Klaria bayramlarındaki entelektüel yarışmalar içinde müzik en eski geçmişi olan branştı. Şiir ve tiyatro ile ilgili yarışmalar daha sonra ortaya çıkmıştır.[279] Tiyatro yarışmalarının Augustus döneminde gerçekleştiği düşünülür.[280]

Apollon tapınımına dair sikkelere bakıldığında; Klaros Kolophon'a tabi küçük kutsal bir yer olduğu için sikke basmamıştır. Ancak Kolophon sikkelerinde Apollon tasviri M.Ö V.yüzyıl'dan itibaren görülmeye başlanır.[281]

2.2.6. Erythrai Kenti ve Aleksander Kutsal Alanı

Klazomenai'nin hemen hemen tam batısında Erythrai yer almakta ve kentin adıyla tanınan dağlık yarımadanın doğu yanında bulunmaktaydı.[282] Strabon'da Erythrai on iki İyon kentinden biri olarak yer alır.[283]

Aleksandreia, Büyük İskender onuruna İyonya Birliği'nin düzenlediği bir festivaldir. Büyük İskender tarafından özgürlüğün tekrardan verilmesi ile federasyon eski önemine bir ölçüde kavuşmuştur. En azından federasyonun dinsel karakteri vurgulanmış ve on iki üye (daha sonra Smyrna ile sayısı on üçe çıkacaktır) kralın (Büyük İskender) doğum gününde, kurtarıcılarına bir sadakat belirtisi olarak

[276] Nuran Şahin, **Klaros, Apollon Klarios Bilicilik Merkezi**, Ege Yayınları, 1998, s. 50.
[277] Şahin, s. 51.
[278] Şahin, s. 51.
[279] Şahin, s. 52.
[280] Şahin, s. 53.
[281] Taşlıklıoğlu, ss. 21-22.
[282] Magie, 3, s. 52.
[283] Strabon, XIV. 1, 3.

kutladıkları Aleksandreia Festivali'ni kurmuşlardır.[284] I. Antiokhos zamanında Aleksandreia Festivali olasılıkla dönüşümlü olarak Federasyon'un çeşitli kentlerinde kutlanmıştır.[285] Ancak daha sonra Erythrai Yarımadasının kıstağı üzerinde Büyük İskender'in anısına adanmış bir koruluğa taşınmıştır.[286] Erythrai'de bulunan bir yazıtta İyonya Birliği'nin Helenistik krallıklar döneminde I. Antiochus onuruna bir kutlama yapma kararı aldığı bilinmektedir. Birliğin aldığı karara göre; ayın dördünde, yani I. Antiochus'un doğum gününde bir kutlama yapacağı ve bu kutlamanın Alexander onuruna yapılan kutlamada yer alan kadar katılımcı sağlanacağı belirtilir.[287]

Strabon da festival hakkında; "Khalkideis'in yukarısında Philippos oğlu Aleksandros'a tahsis edilmiş olan kutsal bölge yer alır; burada Aleksandreia denen ve İonlar'ın genel meclisi tarafından ilan edilen oyunlar oynanır" diye bahseder.[288].

2.2.7. Smyrna Kenti ve Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı

Bugün ki adı İzmir olan Smyrna, antik dönemde ilk önce bir Aiol kenti olarak Bayraklı'da (Tepekule) kurulur.[289] Smyrna'nın bir İyon kenti olması hakkında Heredotos, Kolophonlular'ın Smyrna'ya sığınması ve halkın Dionysos bayramı için kent surları dışına çıkmasından faydalanarak kenti ele geçirmelerinden bahseder.[290] Kent daha sonra Pagos'a (Kadifekale) taşınır. Kentin Büyük İskender tarafından burada kurulmasına dair Pausanias'ta bir öykü anlatılır.[291] Strabon ise Lydia istilasından sonra Smyrnalılar hakkında şöyle yazar; " Smyrna Lydia'lılar tarafından yerle bir edildikten sonra halkı dört yüz yıl kadar köylerde yaşamaya devam etti. Önce Antigonos, daha sonra da Lysimakhos tarafından bir kente toplu olarak yerleştirildiler ve kentleri şimdiki kentlerin en güzelidir."[292] Kentin yeniden kuruluşu kaynaklarda farklı kimselere atfedilmiştir. Lysimakhos egemenliğinde bir dönem

[284] Magie, 3, s. 25.
[285] Magie, 3, s. 179.
[286] Magie, 3, s. 25.
[287] Bagnall ve Derow (Ed.), Erythrai 504 (OGIS 222).
[288] Strabon, XIV. 1, 31.
[289] Bean, s. 22.
[290] Heredotos, I. 150.
[291] Pausanias, 7. 5. 1-2.
[292] Strabon XIV. 1, 37.

kente, kızından dolayı *Eurydikeia* adı verilir.[293] Smyrna, Ephesoslar'ın tavsiyesiyle on üçüncü kent olarak M.Ö 3. Yüzyıl başlarında Panionion Birliği'ne katılır.[294] Helenistik Krallıklar döneminde kent, Seleuokoslar'ı ve Pergamon kralı I. Attolos'u destekler. Smyrnalılar Roma'yı ilk tanıyanların arasında yer aldılar ve M.Ö 195 yılında Tanrıça Roma adına ilk kült ve tapınağı kurdular.[295]

Smyrna'da Tiberius Tapınağının kuruluşu, imparatorluk kültü ile ilişkilidir. Tiberius döneminde Asya Eyaleti kentleri, imparatorluk onuruna tapınak inşa etme hakkına sahip olmak için bir yarış içine girerler. Roma senatosuna, on bir Asya Eyalet kentinin bu hakka sahip olmak için başvurduğu görülür. Bu kentler içinde senato Smyrna'yı seçer ve böylece Smyrna imparator onuruna tapınak inşa etme hakkına sahip olur.[296] İmparator onuruna kurulan tapınak ve kült çerçevesinde, *Asya Birliği* (Koina Asias) oyunlarının düzenlendiği görülür. Oyunların eyalette yer alan sekiz kentte kutlandığı bilinmektedir; Pergamum, Smyrna, Ephesus, Kyzikos, Philadelphia, Laodikeia, Sardis, Tralles.[297] Ayrıca oyunlar Smyrna, Pergamum ve Ephesos'da kutlandıklarında *Büyük Asia Birliği* oyunları olarak adlandırılır.[298]

[293] Magie, 3, s. 46.
[294] Bean, 24. Ayrıca bkz. Strabon, XIV. 1, 4.
[295] Bean, s. 24.
[296] Friesen, s. 18. Ayrıca bkz. Tacitus, 4. 55.
[297] Friesen, s. 114.
[298] William Slater, "Deconstruction Festivals", **The Greek Theathre and Festivals Documentary Studies**, (Ed. Peter Wilson), Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 32.

SONUÇ

Bayram ve şölen, festival kavramı içerisinde yer alır. Festivalin en geniş anlamı ise antik halkların tanrı ya da tanrıçalarını onurlandırmak için düzenledikleri dini kutlamalardır. Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip antik toplumlar farklı tanrılara tapınsalarda ortak bir tapınım şekli benimsemişlerdir. Antik toplumda onuruna kurban sunmak, yarışma ve oyunlar düzenlemek tanrıları memnun etmenin yollarından biridir. Buna dayanarak festivallerde, detayda farklılıklar olsada, antik toplumlarda ortak özellikler sergilerler. Genellikle festivaller bir tören alayının geçidi ile başlar ve tören alayı onuruna festival düzenlenen tanrının tapınağında sonlanan belirli bir kutsal yolu takip eder. Kutsal yol üzerinde ki bazı noktalarda durularak, kurban sunma ve ilahi söylemek gibi çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Tören alayının tapınağa ulaşmasının ardından genellikle bir kurban töreni düzenlenir ve ardından kurban edilen hayvanların etleri ile bir şölen ve ziyafet düzenlenir. Eğer yarışmalar yer alıyorsa, yarışlar düzenlenir ve festivalin son günü yarışmalarda kazananların ödüllendirildiği tören yapılır. Bazı festivaller ise yarışmalar etrafında şekillenmiştir ve oyun olarak adlandırılmıştır. Oyunlarda festivali meydana getiren tören alayı, kurban töreni, şölen gibi temel öğelerin yanında çeşitli dallarda düzenlenen (spor, müzik) yarışmalar yer alır ve kazananlara ya bir taç ya da maddi değere sahip bir ödül sunulur. Antik Yunan toplumu açısından bu tür oyunların kökeni cenaze oyunlarına dayandırılır.

Genel olarak geçimlerini tarım yaparak sağlayan toplumlar için, festivallerin tarımsal döngüye uygun olarak kutlandığı görülür. Ürünlerin ekim zamanı olan Eylül-Ekim aylarında (Atina takvimine göre Boedromion-Pynapsion ayları) bereketli bir hasat gerçekleştirmek için çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Bu aylarda özellikle bereket ve toprak ile ilişkilendirilen tanrıça Demeter onuruna kutlamalar düzenlenir. Aynı şekilde doğanın canlanışını kutlamak için bahar aylarında (Anthesterion ve Elaphebolion) tanrı Dionysos onuruna şenlikler düzenlenir. Festivallerin ay isimlerine de kaynaklık ettiği görülür. Hem Atina hem de İon kentlerinde ki ay isimleri o ayda kutlanan festivalden adını alır. Örneğin her iki toplumda da Anthesterion ayı, tanrı Dionysos onuruna Anthesteria festivalinin kutlandığı aydır.

Festivaller dini bir işleve sahip olsalarda ekonomik ve toplumsal açıdanda bazı işlevleri bulunmaktadır. Klasik dönemde festival düzenlemek ve giderlerini

karşılamak kent devletinin sorumluluğundadır. Ancak özellikle mister kutlamalarında alınan katılım ücreti, kent devletine gelir sağlamaktadır. Bunun dışında bölgesel büyüklükteki festivallerde dışarıdan gelen katılımcıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan panayırlar ile kent ticaretinin canlanması sağlanır. Ayrıca festivaller birbirinden bağımsız siyasi varlıklar olan kent devleti şeklinde örgütlenen toplumları din etrafında bir araya toplayarak aralarındaki tarihsel ve kültürel bağların pekişmesini sağlar. Festival dönemlerinde koloni kentleri temsilciler göndererek ana kent ile ilişkilerini pekiştirir. Özellikle yerel festivallerde halk, günlük hayattaki düzeninden farklı olarak bir araya toplanarak şölen ve ziyafete katılma imkânı bulur. Yalnızca kadınların kutladığı Thesmophoria şenlikleri ise genellikle yaşamını ev içerisinde geçiren Yunan kadını için farklı bir etkinlikte yer alma imkânı sunar.

İyon halkının, bir bölümüne adını verdiği Batı Anadolu bölgesine, Yunanistan'dan göç ettiği bilinmektedir. Buna dayanarak İyon kentleri hem Yunan kökenli hem de Anadolu kökenli tanrılara tapınım gösterir. İyonya bölgesindeki bayram ve şölenlerin genel yapısı ve özellikleri antik Yunan dünyasında olduğu gibi tören alayı, kurban töreni, şölen ve yarışmalardan oluşur. Ayrıca her iki toplumda da kutlandığı bilinen festivaller mevcuttur. İyon toplumlarında kentin ana tanrısı ya da tanrıçası onuruna doğum gününde festival düzenleme geleneği de bulunmaktadır.
Helenistik dönemde İyon kentlerinde geleneksel tanrı ve tanrıçalar dışında Helenistik krallarında çeşitli şekillerde onurlandırıldıkları görülür. Bir tanrı ya da tanrıçanın tapınağına heykeli dikilerek ya da onuruna ayrı bir tapınak yapılarak kral ve ya aile üyesi(genellikle eşi) onurlandırılır. Onurlandırılan krallar onuruna kentlerde çeşitli festivaller de düzenlenir. Helenistik dönemde krallar arasındaki çekişmeye sahne olan kentler, krallara minnetlerini sunmak için onurlarına festival düzenlemişlerdir. Helenistik krallarda hem geleneksel tanrılar onuruna düzenlenen festivalleri hem de yeni kurulan kültler etrafında düzenlenen festivalleri mali açıdan desteklemişlerdir. İyon kentleri özellikle bu dönemde geleneksel festivallerini genişleterek daha saygın hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde kentler Panhelenik oyunları model alan festivaller düzenlerler ve dokunulmazlık hakkının (asylia) tanınması için haberciler gönderirler. Kentler, Olympia ve ya Pythia gibi oyunlarda yer alan spor ve müzik alanında yarışmalar düzenleyerek yine bu oyunlarda olduğu gibi kazananları taç ödülü ile onurlandırır. Panhelenik oyunlar değerindeki oyunlar daha saygın kabul

edilir. Bu durumda var olan festivallerin periyotları ve ya statüsü değişebilir. Menderes Magnesia'sındaki Artemis Leukophryene onuruna yıllık olarak düzenlenen kutlamaların dört yılda bir düzenlenmeye, büyük sıfatının eklenmesi ve para ödüllü oyunlar yerine taç ödülü sunan oyunlara dönüşmesi gibi.

Helenistik krallar döneminin ardından M.Ö 129'da Pergamon Krallığının topraklarının vasiyet üzerine Roma'ya bırakılmasıyla Anadolu'da Roma hâkimiyeti başlar. Bu dönemde İyonya toprakları Roma'ya bağlı Asya Eyaleti içerisinde yer alır. İyon kentlerinde geleneksel tanrı ya da tanrıçalar dışında Roma imparatorlarıda onurlandırılır. Genellikle kentin ana tanrısı ile özdeşleştirilen ya da onurlarına ayrı kült kurulan imparatorlar için kutlamalar düzenlenir. Yaygın bir uygulama olarak kentin ana tanrısı ile özdeşleşen imparator isimleri, geleneksel festivallere eklenir. Ephesos ketinde tanrıça Artemis onuruna kutlanan Artemisia festivaline imparator Kommodus'un adı eklenerek Artemisia Kommedeia adını alır. İyon kentlerinde özellikle imparatorluk kültünün yayılmasıyla, imparatorlar onuruna ayrı bir kült kurulur, tapınak inşa edilir ya da festival düzenlenir. Bir kent, imparatorluk tapınağı inşa etme hakkına sahip ise neokoros ünvanını kazanır. Neokoros ünvanı kentler açısından itibar sağlar. Bu nedenle kentler bu ünvana sahip olmak için birbirleriyle yarış içine girerler. Bundan dolayı bu dönem kentlerde imaparatorluk tapınakları inşası ve festivalleri artış gösterir. Festivallerin artış göstermesiyle orantılı olarak kentlerdeki hamam ve gymnasium yapılarının genişletildiği ya da yeni binaların yapıldığı görülür. Bu yapılar antik halkın eğitim gördüğü, sosyalleştikleri mekânlar olma dışında festivallere katılacak olan sporcular içinde egzersiz alanıdır. İmparatorlar onuruna geleneksel tanrılar onuruna olduğu gibi doğum günlerinde kurbanlar sunulur, kutlamalar düzenlenir.

Bu dönemde festival giderlerinin kentin önde gelen bağışçıları tarfından sağlandığı hatta imparator onayı ile bu kişilerin festivaller düzenledikleri görülür. Kentlerde dini hizmetleri ve kutlamalar düzenlediklerinden dolayı bağışçıların onurlandırıldıkları pek çok yazıt ele geçirilir. Kentteki dini hizmetler ve kutlamalar açısından bireysel desteğin arttığı görülür.

Helenistik dönemden Roma imparatorluk çağına kadar olan dönemde İyonya bölgesindeki bayram ve şölenlerin geleneksel tanrı ya da tanrıçalar onuruna

düzenlenen kutlamalar dışında krallar ve imparatorlar onurunada düzenlenen kutlamalar olduğu görülür.

KAYNAKÇA

Aristophanes. **Eşekarıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar**, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006.

Aristoteles. **Atinalılar'ın Devleti**, çev. Suad Yakup Baydar, İstanbul, 1998.

Arnold, Irene Rıngwood. "Festivals of Ephesus", **American Journal of Archeology**, Cilt 76, No. 1, Ocak, 1972, ss. 17-22.

Bagnall, Roger S. ve Peter Derow (Ed.). **The Hellenistic Period Historical Sources in Translation**, Blackwell Publishing, 2. Baskı, 2004.

Bean, E. George. **Eski Çağda Ege Bölgesi**, çev. İnci Delemen, Arıon Yayınevi, İstanbul, 2001.

Bernhard- Walcher, Alfred. "Efes Artemis Kutsal Alanı-yok olmuş bir Dünya Harikası", **Efes Artemisionu**, (Yayımlayan) Wilfried Seipel, çev. Şükrü Tezer, Banu Yener Marksteiner, Ümran Yüğrük-Planken, Phoibos Yayınevi, Viyana, 2008, ss. 15-23.

Bingöl, Orhan. **Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti Menderes Magnesiası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Burkert, Walter. " Athenian Cults and Festivals" Ed. David M. Lewis, John Boardman, J. K. Davies, M. Ostwald, **Cambridge Ancient History**, Cilt 5, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, ss. 245-267.

Burkert, Walter. **İlkçağ Gizem Tapıları**, çev. Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Burrell, Barbara. **Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors**, Brill, Leiden-Boston, 2004.

Cahill, Nicholas D. (Ed.). **Lidyalılar ve Dünyaları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Cartledge, Paul. "The Greek Religious Festivals", **Greek Religion and Society,** Ed. P. E. Easterling ve J. V. Muir, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, ss.98-127.

Caspari, M. O. B. "The Ionian Confederacy", **The Journal of Hellenic Studies**, Cilt 35, 1995, ss. 173-188.

Çaykara, Emine. " Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria", Muhibbe Darga, **Anadolu'da Kadın**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 296-317.

Dillon, Matthew. **Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece**, Routledge, 1997.

Dürüşken, Çiğdem. **Eskiçağ'da Spor**, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1995.

Eliade, Mirca. **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I**, çev. Ali Berktay, Kabalcı Yayınevi, 2007.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1996.

Erika, Simon. **Festivals of Attica**, The University of Wisconsin Press, 1983.

Estin, Colette ve Helene Laporte. **Yunan ve Roma Mitolojisi**, çev. Musa Eran, Tübitak, Ankara, 26. Basım, 2010.

Falkener, Edward. **Ephesus and the Temple of Diana**, London, 2010.

Fontenrose, Joseph Eddy. **Didyma, Apollo's Oracle, Cult and Companions**, University of California Press, 1988.

Freeman, Charles. **Mısır, Yunan ve Roma; Antik Akdeniz Uygarlıkları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

Friesen, Steven J. **Twice Neokoros**, E. J. Brill, 1993.

Gatliff, Hamilton. **Eleusis, Her Mysteries, Ruins and Museum**, Sidney Appleton, London, 1906.

Golden, Mark. **Sport and Society in Ancient Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Graves, Alan M. **The Land of Ionia**, Wiley-Blackwell, 2010.

Greaves, Alan M. **Miletos**, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Gür, Selçuk. **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Heredotos. **Tarih**, çev. Mümtekin Öktem, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Homeros İlahileri, çev. Ayşen Eti Sina, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Iddeng, John W. "What is a Graeco-Roman Festival", **Greek and Roman Festivals; Content, Meaning and Practice**, Ed. J. Rasmus ve John W. Iddeng, Oxford University Press, Oxford, 2012, ss. 11-38.

Johnston, Sarah Iles (Genel Editör). **Religious of the Ancient World A Guide**, The Belknap Press of Harvard University Press, 2004.

Jones, A. H. M. **The Greek City From Alexander to Justinian**, Clarendon Press, Oxford, 1979.

Ksenophon of Ephesus. “An Ephesian Tale”, Ed. B. P. Reardon, **Collected Ancient Greek Novels**, çev. Graham Anderson, University of California Press, 2008, ss. 125-169.

Kyle, Donald G. **Sport and Spectacle in Ancient World**, Blackwell Publishing, 2007.

Lampe, G. W. H. (Ed.). **A Patristic Greek Lexicon**, Clarendon Press, Oxford, 1961.

Larson, Jennifer. **Ancient Greek Cults**, Routledge, 2007.

Magie, David. **Anadolu’da Romalılar 3; Batı Anadolu Kent Devletleri**, çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

Magie, David. **Anadolu’da Romalılar 4; M.Ö III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu**, çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

Mikalson, Jon D. “Contiunity and Change in the Hellenistic Period”, **The Cambridge Companion to Hellenistic World**, Ed. Gleen R. Bugh, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss. 208-22.

Miller, S. G. **Ancient Greek Athletics**, Yale University Press, London, 2004.

Morgan, Catherine. **Athletes and Oracles**, Cambridge University Press, 1990.

Necatigil, Behçet. **100 Soruda Mitologya**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.

Neils, J. **Parthenon Frieze**, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Newby, Zahra. **Greek Athletics in the Roman World**, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Parke, H. W. **Festivals of the Athenians**, Cornell University Press, New York, 1986.

Pausanias. **Description of Greece**, çev. W. H. S. Jones, William Heinemann, London, 1918.

Pickard-Cambridge, Arthur. **The Dramatic Festivals of Athens**, Clarendon Press, Oxford, 1968.

Portefaix, Lilian. " The Image of Artemis Ephesia- A symbolic configuration related to her mysteries", **100 Jahre Österrichische Forschungen in Ephesos**, Ed. H. Friesinger- F. Krinzinger, Austrian Academy of Sciences Press, 1995, ss. 611-617.

Price, S. R. F. **Rituals and Power the Roman Imperial Cult in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Renshaw, James. **In Search of the Greeks**, Bristol Classical Press, 2008.

Richardson, N. J. "Panhellenic Cults and Panhellenic Poets", Ed. David M. Lewis, John Boardman, J. K. Davies, M. Ostwald. **Cambridge Ancient History**, Cilt 5, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, ss. 223-244.

Rogers, Guy M. " The Mysteries of Artemis at Ephesos", **100 Jahre Österrichische Forschungen in Ephesos**, Ed. H. Friesinger- F. Krinzinger, Austrian Academy of Sciences Press, 1995, ss. 241-250.

Rogers, Guy Maclean. **The Sacred Identity of Ephesus**, Routledge, London ve Newyork, 1991.

Siculus, Diodorus. **World History**, çev. C. H. Oldfather, Cilt 4-8, William Heinemann Ltd., London, 1935.

Slater, William. "Deconstructing Festivals", **The Greek Theatre and Festivals Documentary Studies**, Ed. Peter Wilson, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 21-47.

Sophocles, E. A. **Greek Lexicon of the Roman Period and Byzantine Periods**, Charles Scribner's Sons, New York, 1990.

Strabon. **Geographika**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Swaddling, Judith. **Antik Olimpiyat Oyunları**, çev. Burçak Gönün, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Şahin, Nuran. **Klaros, Apollon Klarios Bilicilik Merkezi**, Ege Yayınları, 1998.

Tacitus. **Annales**, çev. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Sara Bryant, Random House, 1942.

Taşlıklıoğlu, Zafer. **Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1963.

Thucydides. **Peloponnesian War**, çev. Richard Crawley, J. M. Dent and Sons Ltd. London, 1910.

Trebilco, Paul. "Asia", **The Book of Acts ın ıts First Century Setting, Graeco-Roman Setting**, Ed. David W. J. Gill ve Conrad Gemph, Cilt 2, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, U.K., 1994, ss. 291-362.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1988.

Vitruvius. **Mimarlık Üzerine On Kitap**, çev. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 4. Baskı, 2005.

Wilson, Nigel. (Ed.). **Encyclopedia of Ancient Greece**, Routledge, New York, 2010.

Yakar, Jack. **Aanadolu'nun Etno Arkeolojisi**, çev. Selen Hırçın Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Zaidman, Louise Bruit ve Pauline Schmitt. **Religious in the Ancient Greek City**, çev. Paul Cartledge, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

EKLER

EK 1: Tablolar

Tablo 1: M.Ö 5.yy Olympia yarışma kategorileri

Renshaw, s. 67 ve devamı.

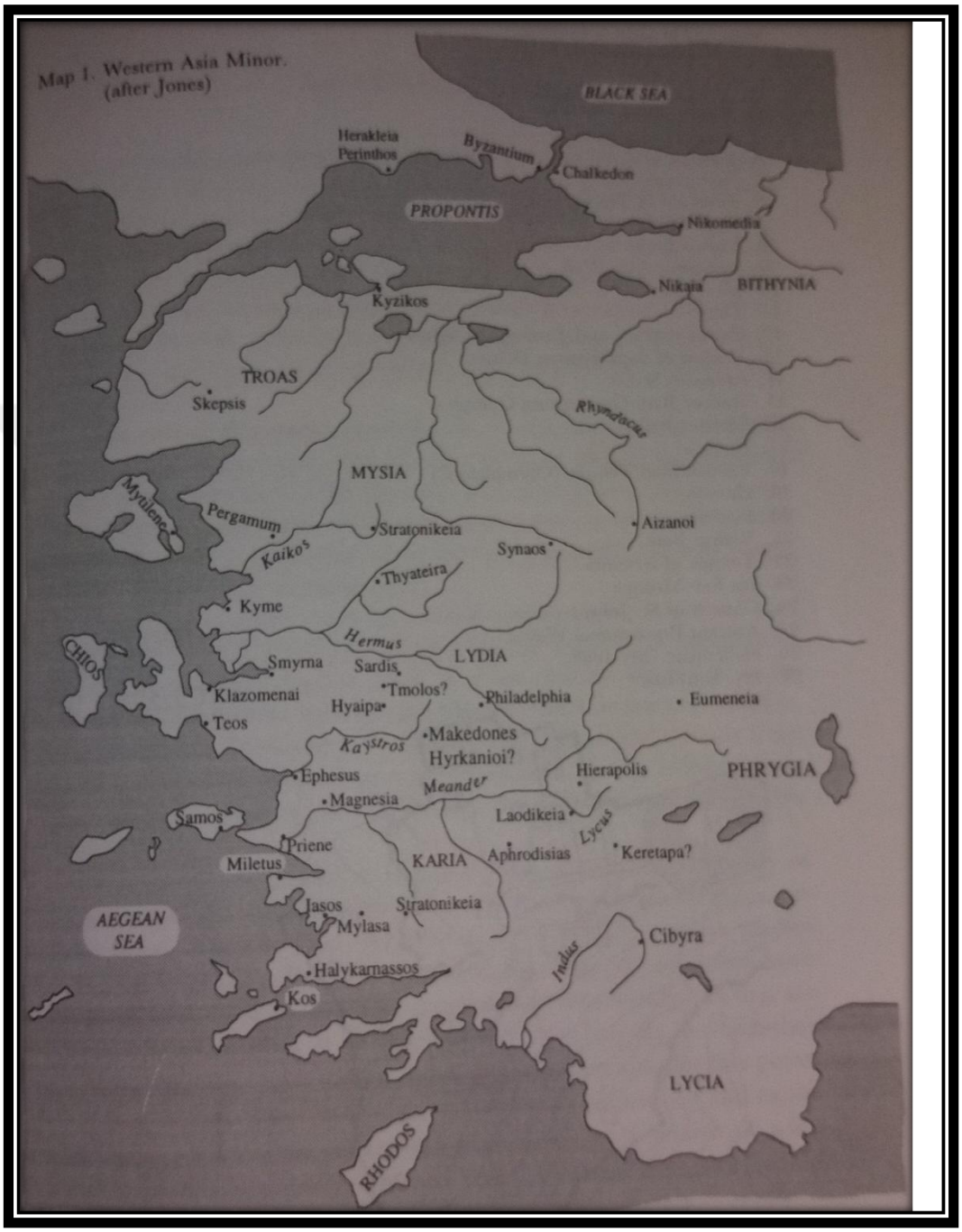
Koşu yarışları	**At yarışları**	**Dövüş yarışları**	**Pentathlon**
stadion	tethripon	güreş	disk atma
diaulos	keles	boks	cirit atma
dilochos		pankration	uzun atlama
hoplitodromos			stadion
			güreş

Tablo 2: Attika takvimine göre aylar ve günümüzde yaklaşık olarak karşılık geldikleri aylar.

Gamelion	Ocak-Şubat
Anthesterion	Şubat-Mart
Elaphebolion	Mart -Nisan
Mounichion	Nisan-Mayıs
Thargelion	Mayıs-Haziran
Skirophorion	Haziran-Temmuz
Hekatombaion	Temmuz-Ağustos
Metageitnion	Ağustos-Eylül
Boedremion	Eylül-Ekim
Pynapsion	Ekim-Kasım
Maimakterion	Kasım-Aralık
Poseidon	Aralık-Ocak

EK 2: Şekiller

Şekil 1: Batı Anadolu haritası.

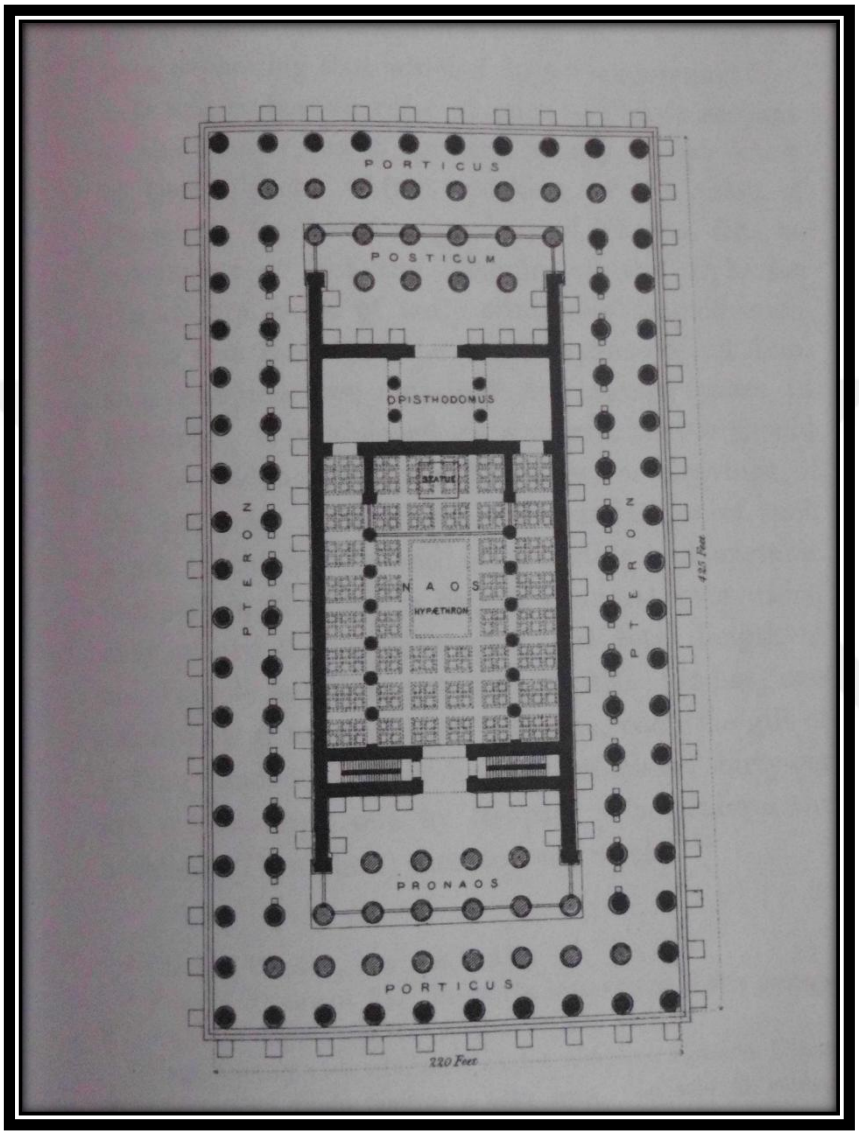
Kaynak: Steven J. Friesen, **Twice Neokoros**, E.J Brill, 1993.

Şekil 2: Ephesos Artemis heykeli.

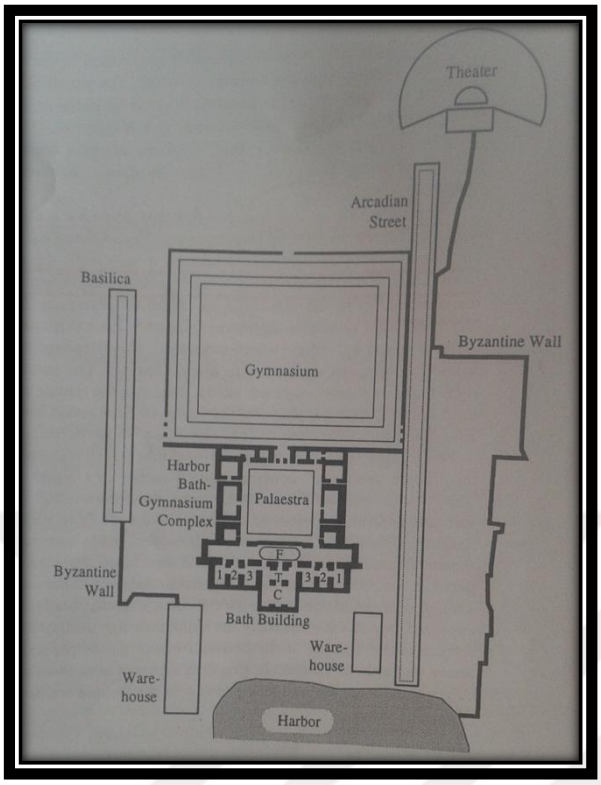
Kaynak: Edward Falkener, **Ephesus and the Temple of Diana**, London, 2010.

Şekil 3: Ephesos Artemis Tapınağı planı.

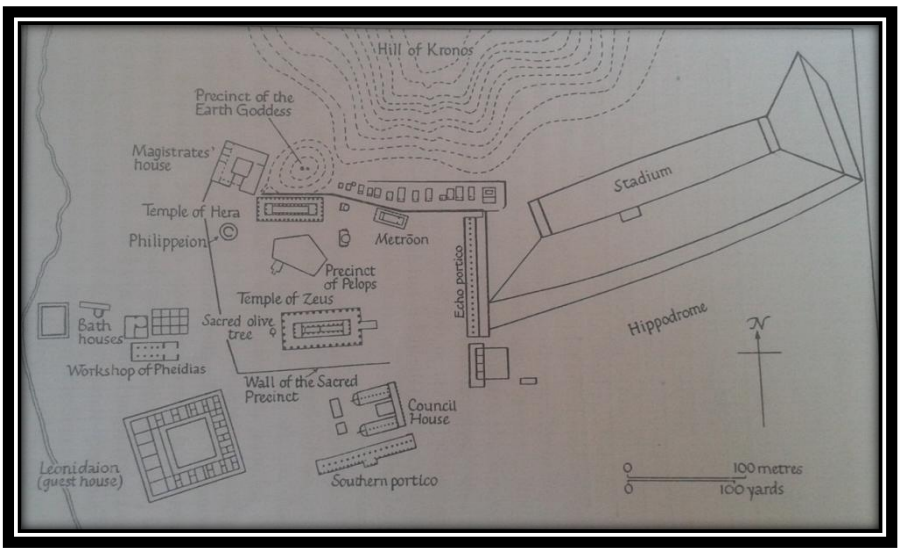
Kaynak: Edward Falkener, **Ephesus and the Temple of Diana**, 2010.

Şekil 4: Ephesos Liman Hamam-Gymnasium'u ve çevresi.

Kaynak: Steven J. Friesen, **Twice Neokoros**, E.J. Brill, 1993, s. 120.

Şekil 5: Olympia, Zeus Kutsal Alanı.

Kaynak: Paul Cartledge, "The Greek Religious Festivals", P.E. Easterling ve J.V. Muir (Ed.), **Greek Religion and Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 109.

Şekil 6: Ephesos sikkesinde Ephesos Artemis'i tasviri.

Ephesos, Domitian (M.S 81-96).

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=10291 (Erişim tarihi: 25.04.2016.)

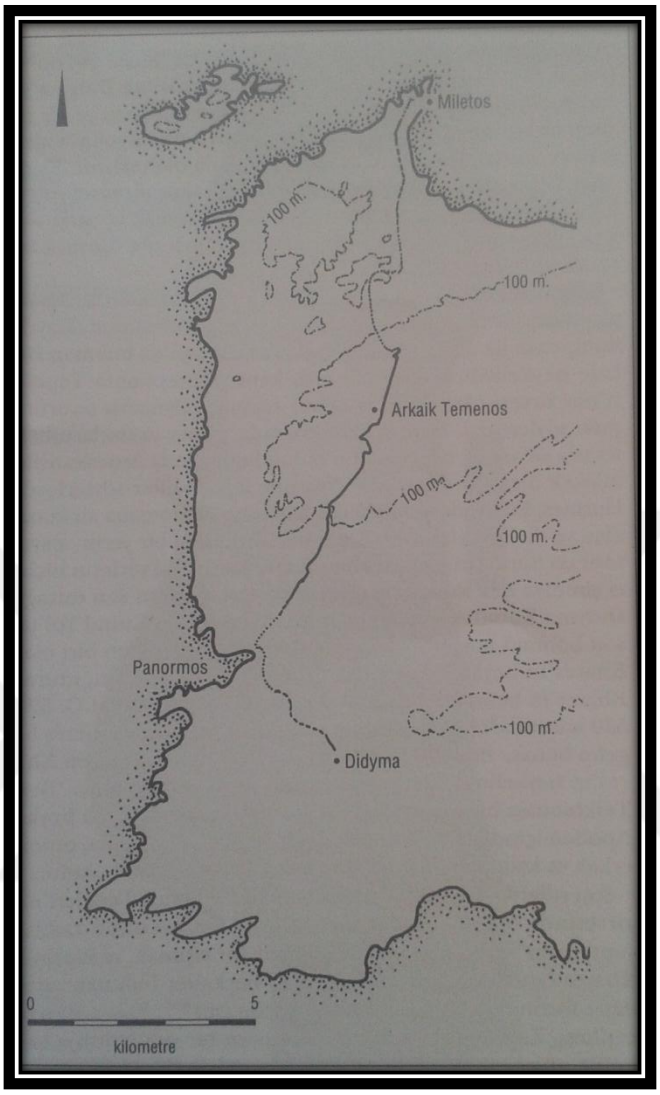
Şekil 7: Ephesos sikkesinde Ephesos Artemis Tapınağı tasviri.

Ephesos, Hadrian (M.S 117-138).

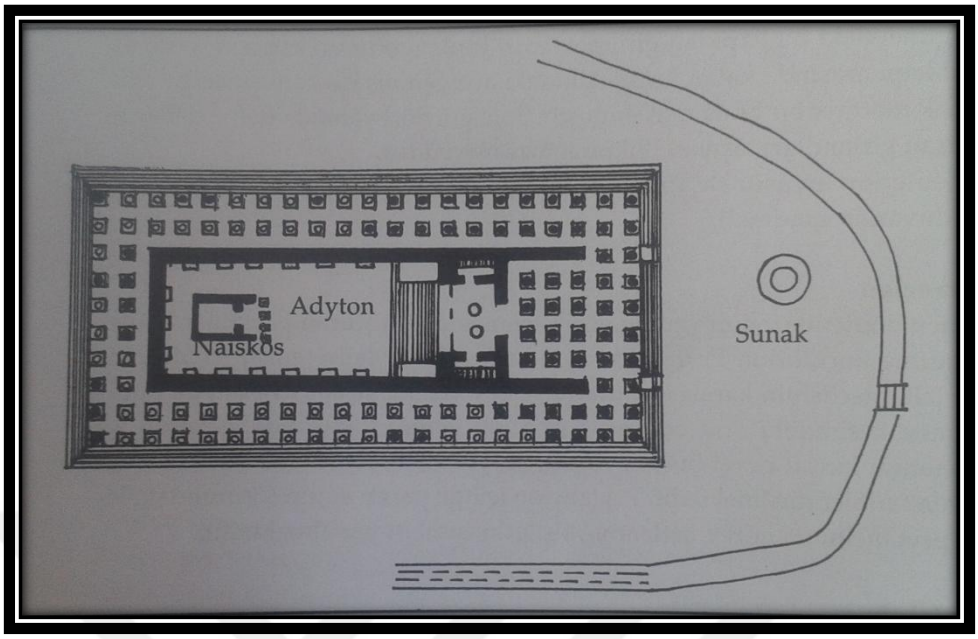
Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=2850 (Erişim tarihi: 25.04.2016)

Şekil 8: Miletos'dan Didyma'ye giden kutsal yol (Schneider 1987'ye göre).

Kaynak: Alan M. Greaves, **Miletos (Bir Tarih)**, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 153.

Şekil 9: Didyma Apollon Tapınağı.

Kaynak: Selçuk Gür, 2007, s. 245.

Şekil 10: Didyma Apollon Tapınağı'nın günümüzde ki görünümü.

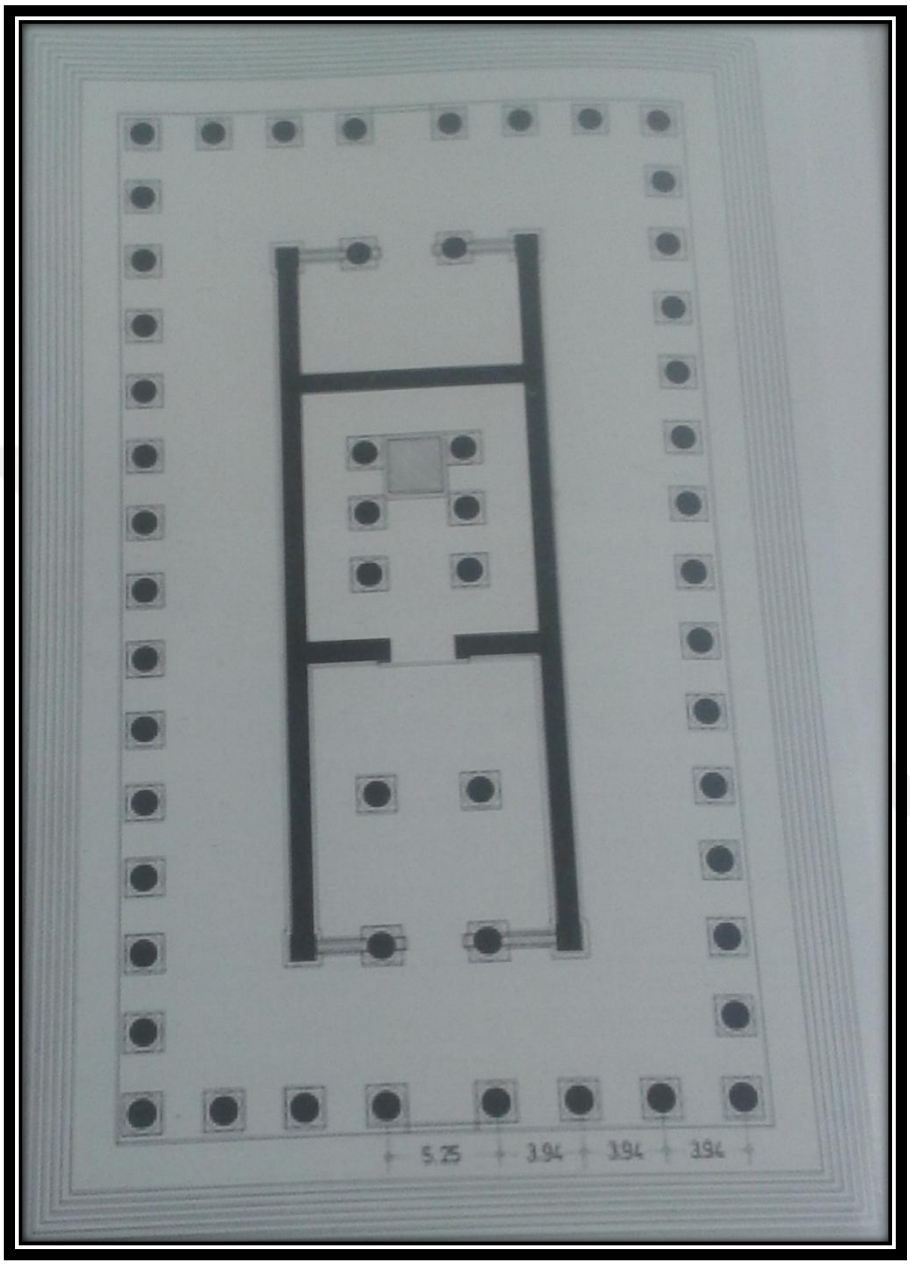
Şekil 11: Miletos sikkesinde Didyma Apollon Tapınağı tasviri.

Miletos (M.S 117-138), Hadrian.

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=2857 (Erişim tarihi: 25.04.2016

Şekil 12: Menders Magnesiası Artemis Leukophryene Tapınağı planı.

Kaynak: Orhan Bingöl, **Beyaz Kaşlı Artemis'in kenti Menderes Magnesiası**, Homer Yayınları, İstanbul, 2007.

Şekil 13: Menderes Magnesia'sı sikkesinde Artemis Leukophryene tasviri.

Magnesia, M.Ö 190'dan sonra.

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=3440 (Erişim tarihi: 25.04.2016)

Şekil 14: Menderes Magnesia'sı sikkesinde Artemis Leukophryene Tapınağı tasviri.

Magnesia, Hadrian M.S 117-138.

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=10315 (Erişim tarihi: 25.04.2016)

Şekil 15: Menderes Magnesia'sı sikkesinde Zeus tasviri.

Magnesia, Septimius Severus (M.S 193-211).

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=10858 (Erişim tarihi: 25.04.2016)

Şekil 16: Kolophon sikkesi üzerinde tanrı Apollo tasviri.

Kolophon (M.Ö 450-410).

Kaynak: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=705 (Erişim tarihi: 25.04.2016)

Şekil 17: Genç atlet heykeli.

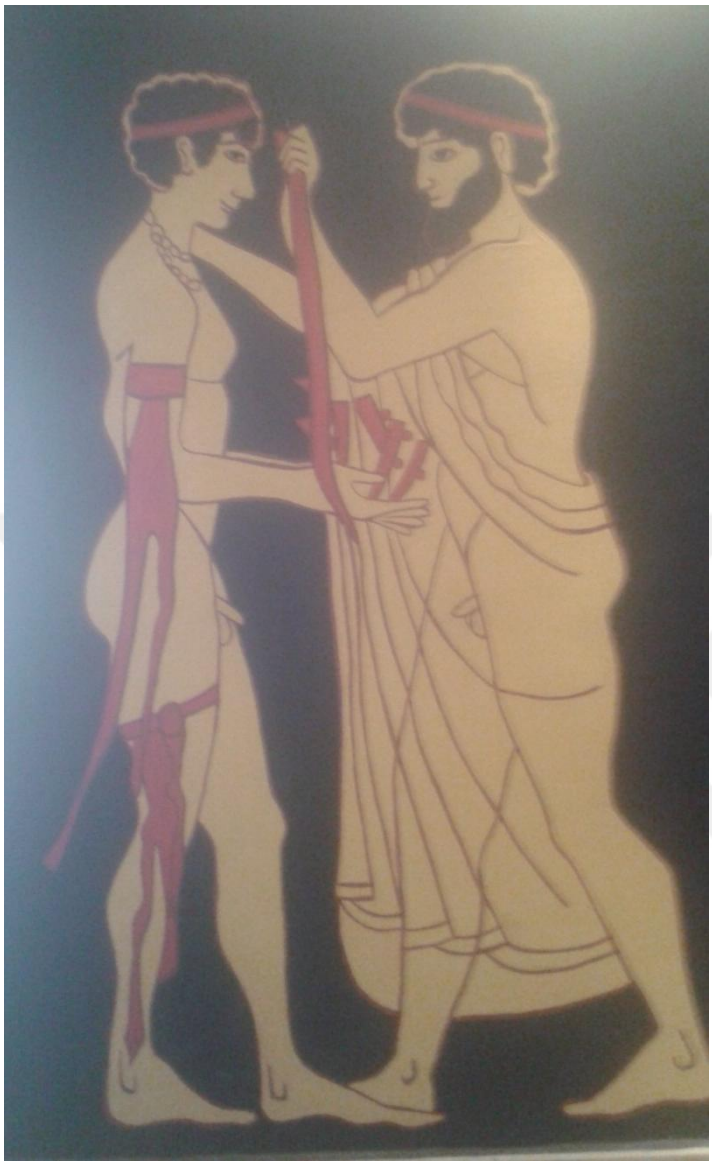
Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Şekil 18: Koşan atlet heykeli.

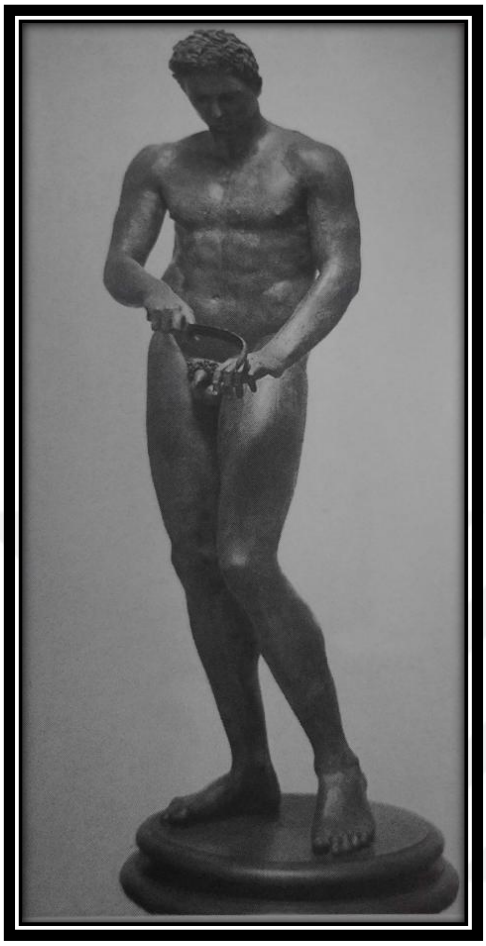
Kaynak: İzmir Arkeoloji Müzesi.

Şekil 19: Ödüllendirilen atlet tasviri.

Kaynak: Tarih ve Sanat Müzesi, İzmir.

Şekil 20: Atlet heykeli

Kaynak: H. Friesinger ve F. Krinzinger (Ed.), **100 Jahre Österrichische Forschungen in Ephesos**, Austrian Academy of Sciences Press, 1995.

Şekil 21: İmparatorlar rahibi heykeli.

Kaynak: İzmir Arkeoloji Müzesi.